

حکومهتا ههريمما کوردستانی - عيراق

وهزارهتا پهروهري

رېقەبەريا گشتى يا پروگرام و چاپەمهنیي

مافيٽ مروقى

بوپولا دهی ئامادهى و پيشەيى

ئاماده كرن

حەممە سالىح حەممە ئەمەن چىنەر عەلى جوڭلا

د. سالار حەمە سور باسیرە وشىار مىستەقا خال

هاتىيە كرمانجىكىن ز لايى

قيس صباح حميد كروان مصطفى مصطفى سفر اسماعيل عبدالله

فواز عبد القهار عبدالله كاظم سلمان عبدالله إبراهيم خالد محمود

پيداچوونا زانتى

لشکر حاجي محمد طاهر

پيداچوونا زمانى

محمد عبدالله أحمـد

سەرپەرشتى زانستى يىچاپى: قىس صباح حميد

سەرپەرشتى ھونەرى يىچاپى: عثمان پيرداود كواز - سعد محمد شريف صالح

تايپىكىن: سعد محمد شريف صالح

دېرىازىن: عدنان أحمد خالد

بەرگ: زاگرۇس محمود عرب

جىيەجىكىرنا بىزارەكىرنا ھونەرى: عدنان أحمد خالد

پشکا ئېكى

مېزۇويا مافى مرۇقى

ته‌وه‌ری ئىكى

كورتىيەكا دىرۇكى:

ل پەيدابۇونا جقاڭى مەزىتىي وەدرەتكەفتىن تىڭەھېن ملکدارىي وېرۇچەۋەندى وەستەتەلاتى، ھەۋركى. وشەر وپىكىدادانان دەستپىكىر و دوو جەنگىن شەرىن جىهانى ژى لى پەيدابۇون، وان ھەردو جەنگان كارەساتىن مەزىن يېن وەسا ژى پەيدابۇون كو ب مiliyonan كەسان گىانى خۇز دەستدا ھەرزى ئاقىل دارىن جىهانى ھەست ب وان پىشىلكارىيىن مەزىن كرن كو دىزى مەزىن كرن و مەزىن دەھاتنەكىن و دەھىنەكىن، ب تايىبەت د دەمى شەر و نە ئارامىيان دا، لەورا پىكولا دانانان سىستەمەكى وەسا كر كو راددەكى بۆ وان پىشىلكارىيان ب دانن..... ب وان ئەگەران ھزر ل دانانان چەند بنەمايىه كان كر ھەتا مافى تاكەكەسى و خەلکى سفىيل و يېن شەرنەكەر بەيىتە پاراستن و سوزا پىكىرى بۇونا دەستەلات داران ژى ب وان بنەمايىن سەرەكى وەربگەن.

سالا (۱۲۱۵)، خەلکى ئىنگلتەرا بەلگەنامەك ب فەرماننەر و اىيەن خودا بۇو موھرگەن كو چەند مافەكىن مەزىن تىدى ديارىكربۇون، ئەو پەيماننامە ب (ماڭناكارتا)^(۱) ئانكۇ (پەيمانى مەزىن) يا بەرنىاس بۇو.

دچەرخى (ريئيسانسى) ژى دا، ل ئەورۇپا كومەكا زەلامىن زانا وھونەرمەند وھەزى پەيدابۇون، ھزىدەكا وەسا يا گىرنىڭ دارشت كو سەرجەم مەزىن تى ھزادى ورۇلەكى مەزىن درېخۇشكەن و گەشەيىدان و چەسپاندىن مافى مەزىن ژى دادىت.

(۱) سالا (۱۲۱۵) دەسەھەلاتا پاشایمەتلى ئىنگلتەرا زور لازىبۇو ب تايىبەتى پشتى پشکدارىكىرنا ئىنگلتەرا دشەرى خاچ پەرسىستان دا و تىكشەنەندا كەنىسا كاسولىكى ئەمەن كارە بۇويە ئەگەر ئەرازىبۇونى دنابېرە خانە دانان و سوپارچاكاندا، ژلايدەكى دىترە ئاكجىيەن بازىرەن دىزى دەسەھەلاتا پاشا رايوبۇون و نەچاركىرپەيماننامەكى دىگەل ئىمزا بىمن ب ناھىي (ماڭناكارتا = پەيمانى مەزىن)، ئەو پەيمان ژ (۱۲) بەندان پىكەتات بۇو، ژوان بەندان: رېكھستىناباجى زىندان نەكىرنا ج كەسان بەرى كوياسا رېكى بىدەت دەستتۈرەنە دان دكاروبارىن دادگەھان دا ھەر دەمى پاشايىن پىكىر نەبىت ب وى ياسايىن بۆ خانەدانان و دەرەبەگان ھەمە دىزى وى ب راوهەستن.

سالا (۱۶۴۲)، (لولیقهر کرومیل)^(۱) سه رکردايەتیا شوره شهکا بور جوازی یا ديموکراتی ل ئینگلتەرا دکر و پاشا (شارلى ئیکی) ژنا قبر و پەرلەمانەك پیاک ئینا، وى پەرلەمانى د سالا (۱۶۸۹) دا چەند بنەمايەكىن وەسادارشتن كو ئارمانجا وى كىمكىرنا دەسھەلاتا پاشاتىي وپشتەۋانىكىرنا ئازادىيەن كەساتى بۇو، هەر دوى سەرددەمى دا فەيلەسۈفەكى مەزن ب نافى (جۆن لۆك) پەيدابۇو، بوجۇون ونقيسىنېن خۇ دىسى خالان دا كۆ مكريينه:

۱- ياسايىن سروشتى، بى جودا هىيا رەگەز، ئايىن.... هتد، درىكا ھش و بىران قە، ب رىكا ئەزمۇونان وھەستىن مە دھىيەتە نىاسىن.

۲- داناندا بەنداتىي (بەنیاتى) ب كارەكى نەرەوا.

۳- ھەمى كەس بۇ پاراستنا ژيان و ئازادىي دماق و ئەركان دا وەك ھەقىن.

رَاگەهاندىن سەربەخۇيا ئەمرىيکا، ل (۴) ئ تىرمەها (۱۷۷۶) دا، بۇ ئىيكمىن جاردا كۆكى ل راستىيەكى دھىيەتە كرن كو مروف ژ دايىكبوونا وان قە دىيەكسانى و خودايى مەزن ھندەك ماقيىن بنه جە پى دايىنە، وەك ماقي ژيانى، وئازادىي، و گەريان ل دويىش بەختە وەرىي، حکومەت ژى ژپىيەمەت د دەستقەئىنانا ۋان ماقامان دا ھاتىنە دروستىرن. سىزدە وىلايەتىان ژ وىلايەتىن ئىكىرىتىيەن ئەمرىيکى دەستوورى بنه رتى خۇ گوهۇرى وھەستىن دى ژى ئە و راگەهاندىن ماقي مروفى دئىخىستنە سەر دەستوورى دەقەرىن خۇ، ھەميان ماقيىن تاكەكەسى ب گرنگى (داناي نە) و دېبىزىن ئەقە ئازادىيەن سەرتايىن مەدەنىنە (سفىل).

(۱) سىياسەتمەدارەكى ئىنگلېزى و ئەندام پەرلەمان بۇو و سەر رکردايەتیا بزاڭەكا بەرھنگارىي دکر دىزى پاشا، ل سالا (۱۶۴۲) شەرى نافخۇيى ئىنگلتەرا دنابىھەرا پشتەۋانىن پاشاى ولايەنگرىن پەرلەمانى دەستپېڭر و ل سالا (۱۶۴۵) ب سەرۋوكاتىيا (لولىقەر کرومیل) سەركەفتەنەك مەزن ب دەستقەئىنا.

شۆرەشا فەنسا ل تىرمەھا (١٧٨٩) سەرەلدا بۇو. د مەھا تەباخا ھەمان سال دا جىقاتى گەل (پەرلەمان) ھاتە دامەز راندىن. ئەقى جىقاتى مفا ژەردۇ نمۇونىن بىرىتانيا و ئەمرىيەكى د بىياقى مافى مروققى دا وەرگرت، ژېلى ھندى مفایەكى زور ژى ژ (بەر ھەمىن) ھەرسى ھەزەندين فەنسى (جان جاك روسو^(١)، ۋۇلتىر^(٢)، مونتسكىو^(٣)) وەرگرت. ئەقى جىقاتى مافى مروققى وەھەفۇھ لاتىبۇونى ب (١٧) بەندان راگەھاند د سالا (١٧٩١) ژى دائىخستى يە دناف دەستوورى فەنسادا.

رېكەفتىناما (لاھاي) سالا (١٨٩٩)، ئەو راگەھاندۇن و رېكەفتىنامە ب خۇقا گىرنى كو پېيدىقى يە د دەمى شەران دا بھىئىنە پەيرەوكىن، ژوانا رېكەفتىناما لاھاي (١٨٨٩) ورېكەفتىناما (١٩٠٧) ياتايىھەت ب دەمى شەپانقە، ژ شىۋاھىن رېكەختىنا خەلکى و ب كارنەئىنانا چەكىن كومكۈز وقەدەغەكىندا وان وچەوانىا سەرەدەريا شەرەكەران وپارستنا گىيانى ھەۋەلاتىپ سقىل ودەزگەھىن مەھەنى.

ئەو رېكەفتىنامە گۈيدا يە ب پاراستنا مافى مروققى قە د دەمى شەر وپېكىدا نانادا، بە حسى پاراستنا ئىخسىر و بىرىنداران دكەت، د سالا (١٩٠٧) دەستكارى د دەققى رېكەفتىنامى داکرىيە و گرنگىيە كازىدەتىر ب بىرىندارىن شەران

(١) جان جاك روسو: (١٧١٢ - ١٧٧٨) نەفيسيەرەكى فەنسى يە وپەرتۈوك دىبىا قىين فەلسەلەھ و كۆمەلەيەتى دانايىنە، تىدا بەحسن جاڭىيا مروققى كىرىھ و داخازا ۋەگەريانى بۇ سروشتى دكەت ژېھەمەمىن وي (پەيمانا كومالايمەتى، ئەمەيل، دانپېدان) بىنەمايىن ھزر و بىرىن وي كارىگەریا خۇ دشۇرەشا فەنسى دا ھەبىوو.

(٢) ۋۇلتىر: (فرانسوا مارى ئەرواس) (١٦٩٤ - ١٧٧٨) ڈايدىك بۇويي پاريسە، نەفيسيەرەكى بلىمەتى فەنسى يە سەرەكىدا يەتىا بزاڭا فەلسەفا ماترىالى كىرىھ و بەر ھنگارى دەسھەلاتا ئايىنى و مەھەنى بۇويي ورەختە لى گىرتى يە. شعر و مىزۇو و شانۇ و نامە لىكگۇھەرپىن و فەلسەفە نەفيسى يە.

(٣) مونتسكىو: (١٦٨٩ - ١٧٥) ژەزىنە ھەزەندين فەنسى يە وپەرتۈوكا (گىان ياسايان) ژ مەزنتىرىن بەرھەمىن وي يە كو تىدا داکوكى ل سەر جودا كىندا دەسھەلاتا (ياسادانان، جىيەجىكىن، دادوھرى) كىرىھ. مونتسكىو ژ پىلەمەت دابىنلىكىندا ئازادى و دادوھرى، داخازكىر ب شىۋاھى سىستەمى ئىنگلىزى يىن سەرەھەنى كو مونتسكىو ب باشتىرىن جورىن حوكىمى دازانى، پاشا و تەخا ئورستوكرات و تەخا گىشتى ھەۋېشكىيا حوكىمى بىھەن.

و ئىخسىر و خەلکى سفىلىنى وئى دا. ول دويىش داىزى سالا (١٩٤٩) ل جنىيف ل سەر چوار خالىن گرنگ رېكەفتىن، ئەۋۇزى پاراستىنا بىرىندارىن شەران، ئىخسىر، جەھىن پېرۆز، جەھىن مەدەنى. پروتوكولەك بۇ قەددەغەكىناب كارئىنانا گازىن ژەھراوى وماددىن بەكترييەلۆزى، كوب ئامرازى شەرى درندانە ددانان، ل جنىيف ئىمزاكر.

راھىننان

- د دەمىھى هەردو شەرىن جىهانى و شەر و پىيەكىدانىن دى دا، مافى تاكە كەسى وەكو پىيدىقى دهاتە پاراستن؟
- كوشتن و كاڭلۇرىنى هەرسقىلەك قەدگرت؟
- بۇ راگرتىنا كاڭلۇرى وئە و نەرھوايىن دېزى جەھىن پېرۇزىدەك، جەتايە كىن؟
- ژېلى دەولەتىن زيان قىيەفتى لايەنلى دېتىر ل سەر نەرھوايەتىيا شەپە نەرازىبۇونىنە؟

تەوەری دووچى

قۇناغىن پاراستا مافىن مروققى :

پاراستنا ماقىن مروققى، ل دويىش پىشىكەفتىن و بەرەف پىشىقەجۇونا جڭاڭى
مروققاتىي، ئەف قۇناغە ب خۇققە دىتىينە: قۇناغا رەوشت و تىتالان، قۇناغا ياسايى،
قۇناغا دەستوورى، قۇناغا نېقىدەلەتى.

قۇناغا رەوشت و تىتالان :

دشىئىن بىزىن، ماقىن مروققى ب شىيۆى رەوشت و تىتالان دناف جڭاڭى داھە بۈوەي،
ئەۋەزى ب ئەگەر ئەبۇونا ياسايىا نقىساكى. د بىنەرەت دا ژى تىتال ژ دوو بىنەمايىن
سەرەتكى پىلەك دەھىت:

ئىك : بىنەمايى ماددى، پىكەتىيە ژ دووبارەكىندا كريارەتكى يان نەكىندا
كريارەتكى دبىياقەتكى دىياركىرى دا.

دوو : بىنەمايى مەعنەوى، پىكەتىيە ژ باودەئىنان ب كىرن يان نەكىندا كارەتكى كو
پىنگىرى بۇون پىقە پىندىنى يە.

دەھقەن دا جڭاڭ ژ چەند خىزانەكان پىكەتات بۇو، لەورا كى ژ وانا خودان
دەسەھەلات وەھىز بايە، فەرمانىن وى ژلايى خەلکى فە جەھى ياسايىا ئەقىرۇ دىگرت.
پويىانا هەرگەرفتەتكى دجڭاڭى دا ئاراستەرى وى دكروئەنەوى ژى بىريارا خۇل سەرددادا
ئىلىدى كەسى ژى بۇ وى نەبۇو بەرھنگارىيا بىريارا وى بىت... د دويىش دا ئەو خودان
دەسەھەلات بۇو دەۋۆز و خىلى دا، ناۋى سەرۆك ھۆز يان سەرۆك خىلى لى دانايىه...
پشتى چاندىن پەيدابۇوى وب رىققەبەرنا ھۆكاريىن بەرھەمئىنانى، زال دەستان
(متسلط) ل دويىش تىتالان جڭاڭى خۇب رىققەدېر وزىدەتەر ھزر ل بەرۋەزەندىيىن
خۆدكەر ژبەر ژەندىيا خەلکى دىتىر. ژبەر قىچەندى جڭاڭى وى سەردەمى

د ئەنجام دا دوو چىنىن سەرەكى تىدا سەرەلدىان، ئەۋۇزى چىنا بەندان وچينا ئورستۆگراتى بۇون، يائىكى نزمىرىن و يا دووئى بلندترىن چىن بۇو. دنافىبەرا قان دووچىنان دا زىدە وکىم چىنىن دىتىر سەرەلدىان، ئەوان ژى ل دويىش دويىرى ونىزىك ياوان ل دەسەھەلاتى ھاتىنە جوداكرن، وەك كەسەكى ب جەرگ وژىباتى كو رېقەبەر ئىكارىن وان بىت يان ب رېيا ژىن وۇنخوازىي پويىتە پىلدابىت.

ئانكى قۇناغا تىتالان قۇناغەكە تىدا ماف ب رېكا تىتالان ۋە دهاتىنە پاراستن وھىشتا ياسايا نېسىكى د وى دەمى دا نەبۇو، بەلى ئەفەڭىزى وى ناگەھىنىت كو پاشى پەيدابۇونا ياسايا نېسىكى تىتال ب تەمامى روڭىز وى نەماپىت، بىگە ھەتا نھول ھندەك جەن تىتالان روڭىز خۇيىنە دەپ بىاڭى دا.

د ۋى قۇناغى دا، ئەگەر نېبىزىن ھەمى ماف دېيشىلەكى نە، ئانكى كېمىرىن مافى مرۆڤى تىدا دپاراستىنە، چونكى بەردەوام ماف بۇ خودان ھىزابوویە. ھەرب وى حۆكمى چەڭ دەمى دا چىنایەتىيەكە گەلەك ئاشكرا ياپىقە دىيار بۇویە. بەند نزمىرىن و بىبارتىرىن چىن بۇو، وئەوين كو دئازاد بۇون ژى سىفەتا ھەۋەلاتىبۇونى ھەبايە چەند مافەك وان ھەبووينە، وەك: مافى ژيانى، مافى ملکدارىي، مافى پىكئىنانا خىزانى، مافى ھەبۇونا بەندان، بەلكو وەك تىتالەك دپاراستى و دېپەيرەوگرىنە، لەورا ھەر پىشىلەرنەكە قان مافان گەلەك ب ساناهى وئاسايى بۇویە. د دويىش دا ژېھر پىشقا چوونا مەدەنەتى و ب دروستبۇونا دەولەتى و بەرفەھبۇونا چەڭاكى و داھىنانا توماركىنى، نېسىن ب شىوهكى سادە ھاتە گۆرى، پاشى ياسايانى سەرەلدا كو رەوشت وتىتال ب ئىك ژ ژىدەرىن وى دەھىنە ھېمارتن.

راهیان

- مه‌ردم ژ ره‌وشت و تیتالان چی یه؟

- ئەرئ ژ ده‌وشت و تیتال ژیده‌رکه ژ ژیده‌رین یاسایى دھىنە هەزمارتن؟ دشىن

- نمونەكى ژ وي لايى ۋە بزانىن؟

- ئەرى مروقى ھەر ژكە فندا ياسايا نقيسکى ھەبۈویە؟ ئەگەر نەبىت بۆچى؟

- ئەرى جقاكىن سەرتايى ب ج شىيوهكى ب رىقەدچوون؟

- ئەرى تیتال شىابوون ب شىيوهكى دادپەر وەرانە مافى مروقى ب پارىزىت؟

- ب ۋى شىيودىي جقاكى وي سەردەمى ج جقاكەك بۈوې؟ مه‌ردم پى ئەقېيە

(فرەچىن بۈوې يان چەوا؟)

قۇناغا ياسايى:

ب پىشىقەچۈونا مەدەنىيەتى، و پىكھاتنا دەولەتى، ياسا ژلايى دەولەتى قە هاتە دانان و ب ياسايىن نقيىسىكى هاتنە نياسىن. دەستپېيىكى دانانا ياسايى ب تىن ناف بۇو، چونكى دەستكارى دىتىالىين كەقىدا نەدھاتەكىرن ب تىن دنفىسان. وھوسا وەلىٰ هات كول دويىف حوكىمەتىن وى خەلکى خۆ پىتەگرىيەدەن. ياسايى حامورابى ل عيراق وياسايىن لۇلونى ل يۇنانى وياسايىا دوازدە تابلوپەيىن رۆمانىيان نۇمنا وان جۆرە ياسايىان. حامورابى كو نىيىزىكى دوو ھزار سالان بەرى زايىننى پاشايى بابل بۇويە، ياسايىا وى ل سەر بەرەكى نەخشاندى يە و ب ياسايىهە كەقىن دھىيە دانان. ئەو ياسا نقيىسينا تىتالىين بەر بەلەقىن سەرددەمەن خۆبۇويە وبەحسى مەسىھلىيەن: سزادان، (دەسکەفتىن، (امتيازات)) كاربەدەستان، گرييەستىن كرىن وفرۇتنى، قەگۇھاستنا كەل وپەلان، وە كالەت، قەر، دەست بسەردا گرتەن، مەسلا بەنداتىنى، و خىزانى كرييە. دەركەفتەن و بجهىننانا ياسايى پىتەگافە كا گرنگ بۇو ژروپى دياركىن وپشتەفانىكىرنا مافى مەرۋەئى، ئەگەر دەستپېيىكى داب شىوهكى سادە ژى بىت بەلى دگەشەكرنەكا بەر دوام دابۇويە هەتا گەھشتى يە وى ئاستى كونە تىدا.

رەھىنەن

- ب پەيدابۇونا نقيىسىنى وبەرفەھبۇون وگەشەكىرنا جڭاكان دېيا وان ج تىشتكە بۇ رېكخىستنى كربايد؟
- ئەوى پرۇگرامى ج ناف بۇ دانان؟
- حامورابى كى بۇويە؟ و ج كرييە؟
- ئەرى ياسايىا حامورابى وئەو ياسايىن دىتەر ژى كو دوان دەمان دا ئەقىن ل دويىقرا ھاتىن، مافى مەرۋەئى ب باشى دىپاراست؟ ئەگەر نە بۆجى؟

قۇناغا دەستوورى :

ژ پىيغەمەت زىدەتر رېكخىستنا پەيوەندىيەن مەرۆڤى و جىقاڭى، ياسا پىشىقەچوو و دەستوورر ژى پەيدابۇو، كۆ ب ژىدەرى ياسايىن دەھىنە ھەزماრتن د دەولەتى دا، و ژ كۆمەكا بىنهمايىن ياسايىن يىن گشتگىر پىكىدەيت و جۆرى سىستەمى دەولەتى دىاردىكەت، بىسپۇر يا دەسھەلاتا (ياسادانان، ب جىھەئىنان، دادودەرى) و سەربىخۇ بۇونا ھەر ئىيىك ژوانا وجودا بۇونا وان ژئىيىك دوو، ئازادىيەن كەسى و ئەرك و مافىن وانا دەستنىشان دكەت.

ھەر جىقاڭەكى دەولەت ھەبىت، ئەقچا قەبارى وى دەولەتى ھەر چەندىبىت، بۇ رېكخىستنا پەيوەندىيا پېىدىقى ب رېيان و ياسان دېيت، ھەر ئەقەزى بۇويه ئەگەر ئى سەرھلادان زانستى دەستوورى... پەيغا دەستوور د بىنەرەت دا پەيچەكا لاتىنييە ب رامانى فەرمانا ئىمبراتورىن رۆما دەھىت، دزمانى ئىنگلىزى و فەرنىزى ژى دا دېيىزنى دەھىتە پىناسەكرن.

ب ۋى رەنگى پەيوەندىيەكا تەمام دنابىھەرا دەستوورى و مافى مەرۆڤى دا ھەيە، چونكى ژ لايەكى ۋە دەستوور ژىدەرى ياسايانە و مافا دەستەبەردەكەت و دېپارىزىت و دكەتە مافى دەستوورى، ژ لايەكى دى ژى ۋە دناف ياساياندا دەھىتە بىنەجەكرن، كۆ ئەقە وى دگەھىنەت پىشىلەرنەدا ھەر ئىيىك ژوان مافان، ئەگەر دەسھەلات ژى بىت پىشىلەرنەدا دەستوورى دەھىتە دانان. ھەر د وى چارچوقەيى ژى دا د پېرانىا و دلاتان دا مەرجەكى دەستوورى يى وەسا دادنن ھەتا د دەمى گوھۇرىن و چاكرنا بەندىن دەستووران دا ب ھىچ شىوهكى دەستكارىا وان مافان ناھىيەكرن و ژئى كىم ناكەن.

هه ردهه مان بیا ف دا، دوان و هلاتان دا دادگه هه کا بلند ب نافی (دادگه ها بلند
دهستور) ی همه يه، ئه و دادگه ه چاقدیریا جىبە جىكىندا دهستورى و پاراستنا وان
ماfan دكەت كوتىدا هاتىنە، و دسھەلاتا ھەلوشاندن و ژناقىرنا ھەر ياسا ورىسايەك
سەره دەرييە ك ڙى هەمە يه كوبە رۆفۇزىا وان بىت.

دهستور خودانى چەند گرنگىيەكايە، ڙوانان:-

١ - دانانا سنوّرەكى بۇ دسھەلاتان (ياسادانان، ب جھئىنان، دادوھرى) و
جوداكرنا وان ڙھەقدو.

٢ - دهستور ڙىدەرەكە بۇ سەرجەم ياسايان.

٣ - دياركرنا دسھەلاتا ھەر ئىك ڙدە سھەلاتىن لسەرى ديار.

٤ - دهستور زامنەكى (مسوگەركرنەكى) ياساينى بۇ ئازادىيەن گشتى و مافىن
كەسان.

٥ - دهستور زامنى (مسوگەركرنە) پشكداربۇونا ھەمى كومەللىن سياسى دكەت
د بىرېقەبرنا دھولەتىدا.

ڇېھر كوبەندىن دهستورى د دھولەتىدا، خودانى پيرۋىزى و گرنگىيە كا مەزنن،
پىددۇيىھ بجۆرەكى بھىنە دارشتن كۆ پرانىا ماfan مسوگەر بکەن و بىيىتە
پالپىشەكى مەزن بۇ چەسپاندىن وان، ئەۋۇزى و دكەت پشتىراستى و ئارامى لىدەف
جقاكى دروستبىت، و ترسا كەسىن جقاكى ڙى ڙخوارنا مافىن وان ڙلايى دسھەلاتى
قە نەمینىت.

راهینان

- نهۇر دەولەتكى ياسايىھا بىنەرتىيا خۇرەيە، ج د بىزىنە وى ياسايىا
بىنەرتى؟
- ئەو دەستورى كۆ دېبىتە ستوينا بىرىقەبرنا دەولەتى، ب وان ياسايىان ئەم
دشىئىن ج بىدەستقە بىنىن؟
- ھەمى دەولەت پەيرەوا دەستورى خۇرەن؟
- ئەو دەولەتا دەستورى خۇرەپەيرە دەكەت ورىزى لى بىگرىت، ج دەولەتكە؟
- ئەرى تۆ دېبىزى دەستور دئىكەم جاردا ب وى جۆرى بىت وەك بە حس ژى
ھاتىيەكىن؟ ئانکو دەستەھەلاتداران پىيگىرى پى دكى؟
- قۆناغا دەستورى و قۆناغا ياسايى كىز وان ب پىشىكەفتىتىر دەيىتە دانان؟
بۇچى؟
- دەستور ژلايى دەولەتى قە بەيىتە دانان باشە؟ يان ژلايى ئەندامىن ھەلبىزارتى
ژلايى گەللى قە؟
- گرنگىرىن ماف دەستورى دا كىزە؟

قۇناغا نېش دولەتى:-

ئەگەر مافى مروقى د قۇناغا دەستوورى دا جەن خۆ د بەندىن دەستوورى دا كىرىپىتلى د قۇناغىدا ب رېكا چەندىن پەيماننامە و رېككەفتىنامىن نېش دولەتىفە موركە كا نېش دولەتى پېقەهاتە دانان.

د قۇناغىدا چەندىن كومبۇون و كونفرانس دنابېھرا وەلاتاندا هاتنە گرىدان، هىندەك ژوان بۇ چارەسەریا كىشە و گرفتىن وان هىندەكىن د يېرى بۇ جەھەرتىنا ياسايىن نېش دولەتى و ئىمزاكرنا رېككەفتىنامىن تايىبەت ب مافى مروقى فە ژ وانا: ئىمزاكرنا پەيماننامەيەكى بۇ نەھىلانا بەنداتىي، نەھىلانا بازركانىكرنا ب ماددىن بىھۋوشىكەر، كەمە تەپەسەران، رېككە فتنامما تايىبەت ب مافىن مەدنى و سىاسى، پاراستنا ملکداريا پىشەسازى وئەدەبى و ھونەرى، نەھىلانا جوداھيا ژنان... هتد. ھەرھوسا پشتى نەمانا كۆمەلە گەلان، رېكخراوا نەتەۋىن ئىكەنلىكى ل سالا (1945) وەك رېكخراوهەكى نېش دولەتى هاتە دامەزراندىن، كو پەسەرگەفتىيانە شىايەھەتتا ئاستەكى باش گرنگىي ب پرسىين مافىن مروقى بىدەت و ب رېكا كاركىنى پەنسىيپىن مافى مروقى بىنەجە بىكەت.

ته‌وه‌ری سیئ

نه‌ته‌وین ئیکگرتى و مافین مروقى:

پشتى هەلبۇونا چرىيىسا شەرى جىهانىي دووئ وشكەستنا كۆمەلە گەلان د پاراستنا ئاشتىا جىهانى و پىكئىنانا پەيوەندىيەكا ئاسايى و دووير ژ شەرى دنابىھەرا دەولەتانا، بۇ ئىكەم جار (فرانكلين د. روزفیلت) ئ سەرۆكى ئەمرىكا، ناڭ ئەته‌وین ئیکگرتى ئىينا، دوى راگەهاندىدا كو ۲۶ حکومەتانا تىدا سۆزدان بەردەۋام بن د شەرپىدا هەمبەر ھېزىن "ته‌وه‌ری" ئ (محور) ئ.

كۆمەلە گشتى يانه‌ته‌وین ئیکگرتى

د دەمى كونگرئ نەته‌وین ئیکگرتى ل (۲۵ - ۲۶ نيسانا ۱۹۴۵) ئ ل سانفرانسيسکو ھاتىيە گريىدان (۵۰) دەولەتان پشکدارى د داناندا بەلگەناما (ميڭاپقا) ويدا كر، ئەۋۇزى لدويف وان پىشنىيازىن نويىنەرىن ئىكەتىيا سۆقىيەت وچىن و ويلالىيەتىن ئیکگرتىيەن ئەمرىكا، ل تەباخا (ئاب - ۱۹۴۴) ئ كربۇون. ل رۆزا (۲۶) خزىرانا (۱۹۴۵) ئ، هەر (۵۰) دەولەت و پۈلۈندا، كو نويىنەرى خۇ د كونگرئ دامەززاندى دا دانابۇو، ئىيمزاڭر، بىرىنگى بۇونە (۵۱) دەولەت...

قەبارى نەته‌وین ئیکگرتى، ل رۆزا (۲۴) ئ چريا ئىكى (۱۹۴۵) ئ ب فەرمى ھاتە نىاسىن، ئەۋۇزى پشتى كو هەر ئىك ژ ئىكەتىيا سۆقىيەت وچىن و فەنسا و ويلالىيەتىن ئیکگرتىيەن ئەمرىكا و پەرانىيا و ھلاتىن دىيژى ئىيمزا ياخۇ لسەر كرى.

دېیشگوتنا به لگەناما ويىدا كوب دەستوورى نەته وىين ئىكىرىتى دەيىتە نىاسىن
هاتىيە: "ئەم گەل و نەته وىين ئىكىرىتى سۆزى دەدىن بەرەبابىن (جىيل) يىن داھاتى ژ
شەرو و كارەساتان بىپارىزىن، دەھەمان بىياقىيىزىدا پەيمانى نۇي دكەينە فە و
باودەرىبۈونامە ب ماف و ب وئى كۆ زەلام وزۇن و نەته وە ب مەزن وبچۈويكىن خۇفە،
مافى وەكەھەف و وەكى ئىكەنەيە"

سالانە ژى ل (٢٤) ئى چىريا ئىكى ، ب وئى ھەلکەفتى دەھەمى جىهانىدَا ئاھەنگ
دەيىنە سازگەن.. نەۋە ھەزىمارائەندامىن نەته وىين ئىكىرىتى گەھشتىيە (١٩١) دەولەتان.
ئەقى رېڭخراوا نىيە دەولەتى، دەھەل چەندىن ئارمانچىن خۇ، دوو ئارمانچىن
سەرەگى ھەنە:

١ - ئاشتىيەك لىسر بىنیاتى وەكەھەفيي دنابىھەرا گەلان و مافى چارەنقىسى وان
دا دانىيت.

٢ - بى جوداھىكىرنا رەگەز، زمان، ئايىن، رەنگ، يان نەته وە، مافى مەرۆڤى بەھىتە
چەسپانىدەن.

نەته وىين ئىكىرىتى د (١٠/١٢/١٩٤٨) يىدا، جارناما جىهانىما مافىيىن مەرۆڤى، د (٣٠)
بەندان دا راگەھاند، كۆ ئەف ماھە بخۇفە گرتبوون: (مافى ژيانى، سەربەستى،
سلامەتىيا كەسى، وەكەھەقى بەرامبەر ياسايى، دوييركەفتەن ژگرتنا بى ئەگەر،
دادگەھەكىرنا ئاشكرا، ئازادىيىا هاتن و چۈنى، مافى پەنابرنى بۆ ھەر وەلاتەكى، مافى
رەگەز نامى، ھەۋىزلىنى، ملکدارى، مافى دەربرېنى، پىشكەداربۇون د رېقەبرىنا وەلاتىدا،
ئازادىيىا دەنگەنانى خۇ، ھەلبىزاردنى.

سالا (١٩٤٩) ئى ل بازىرىتى (جىنېف) ئى رېكەفتىنامە كا تايىبەت ب چاواتىيا پاراستنا
مافىيىن مەرۆڤى د دەمى شەراندا ھاتە ئىمزاكرن كۆ گەنگەتىرەن خالىن وئى
پىكەتىبۇون ژ: پاراستنا "برىندارىن شەران، ئىخسىر، جەيىن پىرۇز و جەيىن

سقیل (مدنی) "ئەف خالە پشتى دەستكاريکرنا رېيکىھەفتىناما (لاھاى) ياسالا (۱۸۹۹) هاتن، کو گرىداينه ب پاراستنا مافىن مروقى قە، لدەمى شەر و شوران دا به حسى پاراستنا ئىخسir و بىرىنداران دكەت.

د دويىش دا ژى ل سالا (۱۹۵۵ - ۱۹۶۶)، ئەندامىن رېيکىخراوا نەتهۋىن ئىكگىرتى پىكگۇھۆرينا ھزر وبىران وقەكۈلىنىن تىرۇ بەرفەھە لدۇر مافىن مەدەنى وسىياتى و رەوشەنبىرى و كۆمەلایەتى كىن، هەتا ل ۱۶/۱۲/۱۹۶۶ ئ دوو رېيکىھەفتىناما ئىكى يا تايىبەت ب مافىن مەدەنى وسىياتى و ژ (۵۳) بەندان پىكھاتىيە، و (۱۲۴) دەولەتان ئىمزا كرييە و پىكگىرiya خۆزى پىقە راگەھاندىيە... ئەف رېيکىھەفتىنامە گازى وەلاتان دكەت بۇ داناندا رې وشىوازىن گونجاي ژ پىيغەمەت پاراستنا وان كەمە نەتهۋە و ئائىين ورەگەزىن، د چارچۈشى وەلاتىن واندا دېزىن. ب رېكا چەند بەندەكىن رېيکىھەفتىنامى، نەتهۋىن ئىكگىرتى "كومىتا مافىن مروقى" بۇ چاڭدىرى و بجهەينانانا رېيکىھەفتىنامى پىكئىنايە و وەرگرتنا سکالاپىن ھەۋەلاتىن وان دەولەتىن کو رېيکىھەفتىنامە و پىرەتۆكولىن ب ئارەز و ئىمزاكرى، پى سپاردىيە.

رېيکىھەفتىناما دووئى، ياتايىبەتە ب مافىن ئابورى و كۆمەلایاتى ورەوشەنبىرى قە، ژ دىباچەكى و (۳۰) بەندان پىكھاتىيە، کو بەحس ژ (مافى كاركىنى وئاستى باش ژيارىيى، دادوھرى د دەستكەفتىنە كاريدا، مافى خىزان وزارۆكان دبىاپىن پاراستن و پەرەودە و فيركرنىيە... هەت دكەت.

نەتهۋىن ئىكگىرتى دەستەبەرگرن، و بجهەينانانا مافىن مروقى و ئازادىيەن بنه رەتىيەن وى، وەك ئارمانجەكا سەرەكى دياركىينە. وەلاتان ب دەستەبەرگرن و پاراستنا وانقە پىكگىر دكەت.

نەتهۋىن ئىكگىرتى چەندىن دەزگاپىن تايىبەتى بۇ بىرەيەبرنا كاروبارىن خۇھەنە كو پىكھاتىنە ژ:

أ- چقاتا ئىمناھىي (ئاسايىش).

ب- كۆمەلەڭشتى

ج- چقاتا ئابوورى و كۆمەلاتى.

د- دادگەھا داديا نىف دەولەتى.

ه- پېكخراوا كارى نىف دەولەتى.

و- چقاتا سپاردان (مجلس الوصايا).

كۆمەلەكا لىزنان ھەنە، پېكھاتىنە ز:

لىزنا گەشەپىданا بەردهوا، لىزنا مافىن مروقى، لىزنا گەشەپىدانا كۆمەلەيتى، لىزنا پېكھاندىنا ژنان، لىزنا نەھىلانا گونەھبارىي ودادپەرەدەيى جىهانى، لىزنا زانستى و تەكنولوژيا، ولىزنا كۆمەلەن مروقى.
بۇ چەسپاندىدا بىنەما يىمەن مافىن مروقى، نەتەوين ئىكگىرتى ب چەند ئاراستەكان
كاردەت:

ئىك : بەلەقىرنا راگەھاندىن و بىنەما و راسپاردىن مافىن مروقى، بۇ نموونە:

• جارناما جىهانىيىما مافىن مروقى (1948) ئ.

• راگەھاندىن مافىن زاروڭكان (1959) ئ.

• راگەھاندىن سەربىخۇ پىدانى گەلان (1960) ئ.

• راگەھاندىن نەتەوين ئىكگىرتى بۇ ژناقىبرىنا جودا هيكرنى (1963) ئ.

• راگەھاندىن ژناقىبرىنا جودا هيكرنى دىزى ژنى (1967) ئ.

• راگەھاندىن ژناقىبرىنا بىرساتىيى (1974) ئ.

• راگەھاندىن ژناقىبرىنا مافى گەشەكرنى (1986) ئ.

• راگەھاندىن پاراستىنە كەممەنەتەوان (الاقليات) (1992) ئ.

• راگەھاندىن كۆنگرى ئىف دەولەتى بۇ ژناقىبرىنا توندرەدەيى وجودا هيكرنى (2001) ئ.

دۇوو: دارشتن و پەسەندىرىنى چەندىن پەيماننامان و رېككەفتىنامىن نىف دەولەتى دېياقى مافىيەن مروققىدا، كۆ وەلات دەقىن ب ئىمزا و پەسەندىرىنى خۇ دناف دەستورو و ياساىيەن خۇدا جەھى وان بىكەن، ژوانا:

- رېككەفتىناما ژناقىبرنا كۆمكۈزىي (1948) ئ.
- رېككەفتىناما جىنیف (1949) ئ.
- رېككەفتىناما قەدەغە كرنا بازرگانىكىرنا ب مروققان (1949) ئ.
- رېككەفتىناما مافىيەن سىاسىيەن ژنى (1952) ئ.
- رېككەفتىناما مافىيەن مەددەنلىكىسى (1961) ئ.
- رېككەفتىناما مافىيەن ئابورى ورەۋەنبىرى و كۆمەللايەتى (1966) ئ.

ل ئاستى ھەريمىن ناخخۇيى دبوارى مافىيەن مروققىدا، وەراركىنەكا بەرچاڭ ھەيم، چەندىن پەيماننامىن ھەريمى و كىشودى كاردىكەن بۇ پاراستنا دەستەبەر كرنا مافىيەن مروققى وەك: ھەردۇو رېككەفتىنامىن ئەورۇپا و ئەمرىكىا بۇ مافىيەن مروققى.

نەتهۋىن ئىكگىرى وەك رېكخراوهەكا نىف دەولەتى رۇلەكى مەزن د نىف دەولەتىكىرنا مافىيەن مروققىدا ھەبۇو، ب رېكخەستن و بەرھەقكىرنا رېككەفتىنامىن نىف دەولەتىيىن تايىبەت د قى بوارى و پىكئىنانا دەزگەھىيىن تايىبەت ب چاقدىرىكىرنا مافىيەن مروققى د گشت دەقەرىن جىهانىدا.

سى: سەرپەرشتىكىرنا ھىزى ئاشتى پارىز و دەستىيەردىن دكاروبارىيەن ناخخۇيىن دەولەتان دال دەمى پىشىلەرنى مافىيەن مروققى.

پشتى ئەو گوھەرىنەن مەزن يىن كۆ د بىاپقى پەيوەندىيەن نىف دەولەتىدا هاتىنە گۆرى، نەتهۋىن ئىكگىرى شىا بىسەركەفتىيانە سەرپەرشتىيا ھىزى ئاشتىپارىز بىكەت دچەندىن دەولەتىن جودادا ب مەرەما نەھىلانا شەران و پاراستنا خەلکىن سقىلى ژ دەستدرىزى و پىشىلەرنى مافىيەن وان، ھەروەسا ل دەمى پىشىلەرنى ب

مهترسى يا مافىن مرۆڤى، نەتهۋىن ئىكگىرتى رى دايە خۇ دەستيّوھەدانى د
كاروبارىن ناڭخۆيىن دەولەتانا بىھەت خۇ ئەگەر پېىدەنى بكارئىنانا ھىزىزى كر بۇ
راڭرتنا پېشىلەتكاريان، وەكى بىريارا (٦٨٨) لسالا (١٩٩١) ئ ياتايىبەت ب عىراقى قە.

تهوهرى چارى

ساخته‌تین مافین مرؤوفى:

مافین مرؤوفى چەند ساخته‌تین ديارکرى ھەنە. ئەقىن ل خارى ديارترين ساخته‌تین مافین مرؤوفىنە:

- ١- مافین مرؤوفى ناهىئەنە كېرىن و فرۇتن، نەخەلاتەكە ژى كەسىنى دابىتى، بەلكى ملکى مرؤۋاتىيى يە ب ساخته‌تى مرؤۋبۇونى ۋە گرېدايە، مافین مرؤوفى بۇ ھەركەسىنى مافەكى رەسەنە و پېقە گرېدايە.
- ٢- مافین مرؤوفى خۇ ب خۇ مافى ھەر كەسى كىيە بى گوھ بىدەينە: رەنگ، رەسەن، ئايىن، رەگەز، هزرو بىرىن سىياسى، يان بىنلىك كۆمەلایەتى... هەم ھەمى ب سەربەستى و وەكەھەقى و وەكى ئىيڭ دسەفە رازىيى و مافاندا ژەنگىبۇونىنە، دەقى راستىيىدا ژى ئانكۇ مافین مرؤوفى د شىۋىدى و ناۋەرۇكىدا مافەكى جىهانىيە.
- ٣- نابىت ب ھىچ رەنگەكى ژ مافین مرؤوفى بەيىتە كىيمكىن، چونكى بۇ كەسى نىنە ژېھر ھەر ئەگەرەكى بىت كەسىكى دى ژوان مافان بى بەھەركەت، خۇ ئەگەر ياسايا وەلاتەكى ژى دان ب وان مافان نەدانىت و پېشىلەتكەت، ژ نرخى وان كىم ناكەت، پېشىلەكىرنا مافان نەبۇونا وان ناگەھىنىت.
- ٤- مافین مرؤوفى يەكەيەكا پېكەھە گرېدايە و ناھىتە ژېكەھەكىن، چونكى مافین مرؤوفى ج مافین مەدەنى بىن يان سىياسى يان مافین ئابورى و كۆمەلایەتى بىن، ھەمى پېكەھە ئىيڭ ئىكە پېكەھەنەن.
- ٥- مافین مرؤوفى دېھەرەف پېشىقە چۈونەكا بەردەوام دانە ويا ب ئەزۇكىيا (أنانىيە) مرؤوفى ۋە گرېدايە، چونكى پېدەقىيا مرؤوفى ژ پۇيى مادى و مەمعەنە وېقە د وەرارەكا بەردەوامدايە، ئەقەزى وى دگەھىنىت كۆئەرك و ماف ژى د وەرارى دابىن و بېيىتە فاكەرەك بۇ پۇلۇنلىكرا چەندىن مافین دىتىر. دى شىئىن بىيىزىن: مافین مرؤوفى ستويينا ھەۋپىشكىيا جەقاكى و شارستانىيەتىن جۇراوجۇرە.

٦- فیرکرنا مافی مرؤُفی کارهکی زورئ گرنگه، چونکی ب شیوه‌یهکی سهرهکی رولی لی بورین و دادوهری یا ناف جفاک ودهزگه‌هان داب گشتی دبینن.

٧- مافی مرؤُفی وهکی خو نامینیتهقه، بهردوام دوهراری دایه همتا گههشتیه ئهوى چەندى کوتى گرنگی يى ب مافی تاکى نادهت، بەلکى مافی ئابورى و كۆمه‌لايىتى ژى قه دگرىت، کو ب بەرەبابى دوویي دھىتە نىاسىن. مافی جفاکى ژى وهکی مافی گەشەکرن و وەرارو سەقاين پاقز وئاشتى يا جىهانى بەرەبابى سىيىن يە.

٨- مافی مرؤُفی پەيوەندى يەکا ب هىز پېكقە گرىدەت ب جۇرەگى پېشقەبرنا هەر ئىكى ژ مافان ل سەرحسابا ئىكى دى مەحالە، مافی مرؤُفی جاچ مە دەنى و سىاپى يان ئابورى و جفاکى و رەوشەنبىرى بن، مافی ل گەل ئىك وەك هەقن وەحالە ژ ئىك جودابکەن و دەولەت ژى ب دىش ياسايى کارهکى بکەت ھاوەلاتى ب مسوگەرى خۇشى يى ژ مافىن خو وەربگرن. راستى يا وى ژى کو مافی مرؤُف ئىك ئىكە ژىك نەبرىنه، نەتەۋىن يەكگرتى ئېكىنە ژ رىكا وان ئەركىن جۇرا و جۇرەن تشتا ئىك لا دەنەقە کو گرىدایى بن ب مافی مرؤُفی قە، بگە د وان روويان قە داكوكى يى ل سەر ئهوى دەن، کو بەلگەنامەکا مافی مرؤُفی نىنە ئىك ئىكە و پېكقە گرىدانا مافی مرؤُف ئىك لانەكەت. د راگەهاندىن كونگرئ جىهانى يى مافی مرؤُفی دا کو ل ماوى (١٤ - ٢٥) ئ خزيرانا (١٩٩٣) دال (قېيەنا) گرىدایى هاتى يە (گشت مافىن مرؤُف ئىك ئىك پېكقە گرىدایىنە و ژ ئىك دوو ناهىئىنە ژ ئىك جوداکرن،

پشکا دووی

پولینکرنا مافین مرؤقى

پولینکرنا مافین مرؤقى

ژبه‌ر وى چهندى کو مرؤف جه مسهرى هەمى ماۋانە و سەرجەمى وان ماۋان ژى
ژ پېيختەمەت بەرژەدەندى يَا وى دايە و ب پېيچەردى ژى کو مافى مرؤقى ل قۇناغا
گەشەكىنى دا ب چەندىن قۇناغىن جودادا دەربازبۇویە و دگەل ئايىلۇزىان
وهزرىن جودادا رېكاخۇ گرتىيە. كەفتى يە بن كارىگەرى يَا سىاسى ئابۇورى و
ياساىي و ئايىن و كۆمەلایەتى و بىرۇباوھاران، لەورا چەندىن جۆر ژ كۆمەللىن مافى
بۇ دەستە بەرو پېيىشچاڭ كرينى، كو ھەر ئىكى پېيکەت و نىشانىن تايىبەتىن خۇ ھەنە
ئەۋۇزى پېيگەھە مافى مرؤقى پېيکەتىن ئەو مافى مرؤقى پېيچەرى بىنەرەتى يى ژيانا
گونجاى و مەدەننەيە و ئارمانجا وى ھەر پېيىشكەفتناكا جەڭاكى يەزى ل وى كۆزى يى
بەرچاڭ ۋە مافى مرؤقى ب چەندىن شىّواز و جۆران پولىن كرييە، د قىيرەدا تىن
مافيىن مەدەننەيە و سىاسى و جەڭاكى و ئابۇورى و رەوشەنبىرى دى ئىيىخىنە بەرچاڭ.

ته و هری ئىكى

ما فىن مەدەنى و سىياسى:

ئەو جۆرە ما فىن كۆ ب ما فىن كلاسيك بەر نىاسىن ب چار چوقۇ دەستە بەركىنا ئازادى و ما فى تاكە كەسى و رېگرتەن ژ دەستىيە ردا نا حکومەتى و چالاكىيەن مەرۆقى فەدكۆلەن؟ ب ئەگەر ئەرنگى و كارىگەرى ياوان دئافا كرنا مەرۆقى و پىكىئىنانا جقا كى مەدەنى، دچەندىن پەيمان ورېكەفتىنامىن نىيە دەولەتى دا جەن وان بۇ فەكىرييە و پىكەھى جىهانى و نىيە دەولەتى بۇ ديار كرييە، پەيمان ناما ما فىن مەدەنى و سىياسى يا سالا (1966) كۆ ژ لايى نەته وين ئىكىرتى فە پەسەند كىرييە گرنگەتىرىنى يا وى پەيمانى كۆ دەقىت دەولەت بجهبىين ولغان رېكىن خارى ژى پىلگىرى بن:

أ- ئەنجام دانا چاكسازى يا ياسايى و دەستورلى.

ب- پەيدا كرنا زەمینە يەكى بۇ مەرۆقى هەتا سکالا و شكا يېتىان رابگەھىنەن هەتا ئەگەر پىشىلەك رو شكا يەت لېكىن يېن دەولەتى و دەزگەھىن وى ژى بن. قەكۈلەن و ديتنا سکالان ژى دەزگەھەكى دادەورى يېن گونجاي و ياسايى يېن دادپەر وەردى يېن وەسا بۇ دابىن و مسوگەربىكەن هەتا هەر بريارەك دادگەھى كۆ دەرژەندىيا سکالا كەرى دا دەربىخىت بجهبىين.

چىدبىت دەقىرە دا ئاماژى بۇ ھىلىن گشتىيەن وان ما فىن بىكەين.

١- ما فى گەل و نەته و د ديار كرنا چارە نېمىس و مفادىتن د بكارئىنانا ئازادانە ياسەر و دەنمەن سروشى.

٢- ما فى ژيانى دەقىت درېبىا ياسايى دا بەيتە پاراستن و كەس ژى لى بى بەر نەبىت.

٣- قەدەغە كرنا ئەشكەنجه دانى و ئازارگەهان دنا لەشى مەرۆقى و سزا يېن گران و كەرامەت اوى نەھىتە شكاندىن.

۴- قهدهغه کرنا بهنداتی و کار پیکرنا نارهواب مرؤفی قه.

۵- پاراستنا باری تأسیشا که سایه‌تی یا مرؤفی و قهدهغه کرنا گرتنا نارهواب.

۶- د بهرام بهر یاسایی و دهسته‌لاتا دادوهری دا ودک هه قبین.

۷- ئازادی یا هزر و بیرین ئایینی.

۸- پیکئینانا کومه لان وریکخراوین سیاسی وئهندام بیون دنافدا.

۹- مافی خیزانی و هه قزینی یی.

ئهف مافین خاری نمودنا چهند مافین سیاسی نه:

ئیک: مافی دروستکرنا کومه لان وریکخراوین سیاسی:

مافي بیرورا و دهربیرنی ئیکه ژ مافین بنه رهتیین مرؤفی ، پیقه‌رهکه ژ پیقه‌رین دیموکراتیا هه سیسته‌مهکی سیاسی ماфи بیرورا و دهربیرنی تنه ب ئارمانج نینه، بهلکی هۆکارهکه ژ پیخه‌مهت به رژه‌وهندیین گشتی ههول ددهت بؤ چاره‌سه‌ری یا جفاکی و ده‌زگه‌ه و دهربیرنیین جودا و وهار و پیشکه‌فتنا وان، چونکی ماфи بیرورا و دهربیرنی گازیکرنا نینه بهلکی مه‌رجه‌کی بجهئینانا جفاکه‌کی ئازاده. ئهگه‌ر بیاپی ب ساناهی بؤ و درگرتنا زورترلا پیزانینان نه پهیدابیت ئه‌قجا ماфи راده‌ربرنی ژی نابیت، دقیت تشهه‌کی بزانیت ئانکو پیزانین دهف بن ههتا باری سه‌رنج و رایه‌کا وهسا ژلایی تهه مسوگه‌ر بکهت کو ئارمانجاته به رژه‌وهندی یا گشتی و بلندکرنا ئاستی جفاکی بیت ئه‌قجا ژ قی بیاپی قه‌باختیت ماфи ئازادی یا هزر و بیران سی ئاستان قه دگریت: گه‌ریان لدویض راستی یی، کومکرنا پیزانینان، کومکرنا پیزانینان ل سه‌ر قی بیاپی، هزرکرنا وب عه‌قایلکرنا دابگه‌هیته ئه‌نجام وئه‌قجا بؤچوونا خو دهربیری.

دشین بیزین ئازادى يابىرورا و دەربىرىنى ببىته ئەگەر ئەرەلدا نا كارەكى دى ئەۋەزى د دروستبۇونا كۆمەلەن و رېكخراوىن سىياسى دا ب ديار دەردكەفىت لەورا پىدىفىه مەرۆف ب حەزا خۇوان كۆمەل و رېكخراوىن سىياسى ھەلبىزىرىت كۆمەرەما وى بن، ب بەروۋاڭى هندەك ژوان رېكخراوىن سىياسى د وەلاتەكىدا دەستەھەلات ب چەندىن رېككىن نەدورست كەفتىيە دەست خەلکى نە چار دەن بچەنە دناف رېكخىستنىن وان دا ئازادى پامانا بەرفەھا خۇڭىھەك لايەنان فە دگرىت، ئىك ژوان لايەنان مافى دامەزرايدىن كۆمەلە و رېكخراوىن سىياسى نە. كۆمەل و رېكخراوىن سىياسى ژپىيەمەت ب ئەنجام گەھاندىن چالاکىيەن سىياسىيەن گۈيدا يى ب كىيىن سىياسى دەيتە گۆرئى. يان ئاشكرايە پەرانى يان وەلاتىن دونيايى جودانە، لەورا چىدبىيت خەلکى سەربەر ھەزەركى كۆمەل و رېكخراوىن سىياسىيەن تايىبەت بخۇققە ھەبن.

پاھىنەن

- ١- مەرمەن ژ كۆمەل و رېكخراوىن سىياسى چىيە؟
- ٢- ئەر ئەن ئەن كۆمەلەك يان رېكخراوەك سىياسى كەسەك بتنى دى دامەزرينىت؟
- ٣- ئەر ئەن سايدى كەسەك بۇ دامەزرايدىن كۆمەل و رېكخراوىن سىياسى ھەيە؟
- ٤- چىدبىيت نەتەوەيەكى يان ئائىنەكى يان تەخەيەكى زىدەت ژ رېكخراوەك سىياسى ھەبىت؟
- ٥- دشياندا ياسا رېكى بۇ دامەزرايدىن رېكخراوەك سىياسى بىدەت كۆشتن و كاڭلۇرىنى و شەپەر تىكدانان بەلاڭ بىمەت، يان پەپەپاكندى بۇ مەرمەن ژ وى بابەتى بىمەت؟

دوو: مافی هه لبزاردنی:

گشت دهستهه لاتدارین جیهانی سیسته می ریشه برنا وان هه چوابیت دانپیدانی ب وی چهندئ دکهن کو ((گهمل ژیده ری دهستهه لاتی يه)). بهرئ کو ریزا ئاكنجیین بازيره کی يان دهقه ره کی ب رادئ نهو نه بؤون، بؤ نموونه ل يونانا كەفن ل جهه کی ئه سينا يا پايته خت ههمى ئه و كەسىن بؤ دهنگانی ديار دكرن كۆم دكرنەفه و دهرباره کيشا گريدايى ب بازيرى وان قه بiero بؤچوونىن وان وهردگرتن. بەلى دې سەرددەمى ئەفرۇدا كو هەم ھزمارا ئاكنجيان و ھەم ھزمارا دهنگەران زېدە بۈويە وبەردە وام ل زېدە بۈونى ژى دايە و ھەم چارچوقۇ بياقى دهستهه لاتى هند بەرفە بۈويە كومكىرنا وان ئاكنجيان و ئىكلاڭىرنا وى كىشى و برىاردان و زانىنا

بەشدارىكىن ل هه لبزاردىن مافە كى ئاسايى يى هەمى هەف وەلاتيانه داخازىن وان مەحالە، لمورا هەر وەلاتەك ب دويىف ياسا و دەستورى ھزمارا ئاكنجىين خۆ بؤ ھەر چەند ھزار كەسا نوينەرەك دەستنيشان دكىر بەرئ سەرۋەتكى ھۆزى يان شاهى وەلاتى نوينەرەن خۆ دەستنيشان دكىن بؤ كەسى ژى چىنە دبۇۋەز برىارا وى دەركەھفيت، ھەتا كار گەھشتىيە هه لبزاردىن ئاشكرا و پاشى ب رىكا دهنگىدا نەيىنى. دەسپىيکى ل پرانيا وەلاتان تىن كەسەك دەستنيشان دكىر كو دگۇتى زەلامى ماقویل، مافى دەنگانى هەبۈو.

د دويشدا ب ئەگەر ئىپيشكمەفتنا جفاكى و ودرارا وي ل گەلەك وەلاتان كۆمەل و رېكخراوين سياسى و كۆمەلايەتى و روشنبىرى هاتنە گۈرئ و ئەو مافه بۇ سەرجەم نىرەن وەلاتى كۈزۈيەكى دياركىرى دابن مسۇگەركر، ھەتا دەمەكى درېز رەگەزى مىلى بىن بەھرگەن. ئەگەر ج نەو د پرانىيا وەلاتىن دونيايى دائەو مافه بۇ مىيان ژى مسۇگەركرى يە، بەلىن ھەولدان بۇ بەھستەنەنەنەن مافى دەنگانى و جوداھى نەكىن دەگەل نىرەن دا د سەرانسەرى دونيايى دا بەردەۋامە و كرى يە ئەركەكى سەرەكى يىن پرانىيا رېكخراوين مەرۋەسى و سياسى.

گەلەك ژ زانايىن ۋى بىاڭى ھەلبىزادنان ب مافەكى مەدەنى و سياسى يىن ھەۋەلاتى دادنەن كۆ سەربەست بىت د كارئىنانىدا، ب رامانەكا دى ھەلبىزادن و دەنگان دىن ج حۆرە گڭاشتناندا نەبىت و بىچ شىۋەكى زۇرى يىن تىدا بكارنەئىن.

دەرباردى ھەلبىزادنان سى بىردىۋەز ھەنە:

ئىك : بىردىۋەزا مافى كەسايەتى :

ھزرقانىن ۋى رىبازى وەسا ھزر دەن كۆ ھەلبىزادن مافەكى تاكە كەسى يە ب پېيەھەن ھەف وەلاتىيى، مافى ھەف وەلاتىبۇونى وەك ئىك مسۇگەر دەكت، لەورا چىنابىت كەسى لى بىن بەھر بکەن ئانكۇ مافى ھەلبىزادنى مافەكى ئارەزومەندانەيە، لەورا دشىت پېشكدارىيى بکەت يان پېشكدارىيى نەكەت.

دوو : بىردىۋەزا وەزىيفى :

ھندەكىن دى وەسا ھزر دەن ھەلبىزادن ئەركە نە مافە، ئەقەزى وەدەكت كۆ مرۆڤ نەچار ببىت ل سەر پېشكداربۇونى د ھەمان دەم ژى دا دېيىتە ئەگەرەك بۇ سەوركىرنا ئازادى يان وان وبي بەھرگەن ھەۋەلاتىان ژ ئازادى يان مافى پېشكداربۇونى يان نەپېشكداربۇونى.

سی: بيردوّزا ياسایي:

هەڤالبەندىن ۋى بىردوّزى وەسا ھزركەن ھەلبژاردىن دەستەلەتەكاياسايىھە و
ياسا بۇ دەنگ دەران مسوّگەردەت و مەرج و شىوھ و رېكخىستنى ب ياسايىن دەكت،
ئانکو ب دەستەلەتكىرنا ياسا يەلبژاردىنى. ھەلبژاردىن د بەرژەوندا جقاكى دا يە
نەيا تاكە كەسى. نافەرۆك و مەرجىن بكارئىنانى ب دىف ياسايىن وب شىوھەيەكى
وھك ھەف بۇ سەرجەم دەنگدەران دابىن دەكت بى كورىكى ب دەنە كەسەكى كوب
دويىش دلى خۇ نافەرۆكى يان مەرجىن وى بگوھۇرىت.

راھىنان

- ١- ڦى پەيوەندى ب ھەلبژاردىن ۋە ھەيە؟
- ٢- تو ھەلبژاردىناب ماف يان ئەركى تاكە كەسى ددانى؟ بەلگى تە چىيە بۇ
بەرسقانە؟
- ٣- ھەلبژاردىن نىشانا ديموکراتى يى يە؟ بۇ چۈونا خۇ روھن بکە.
- ٤- شىوين ھەلبژاردىن چنە؟
- ٥- ئەگەر ھەلبژاردىن ئەرك بىت، دەنگدەر د پىشكدارىيىرن و نە پىشكدارىيىرنى
دەھەلبژاردىن دا ئازاد دېيت؟ فەكۆلىنى لىسەر بەرسقاخۇ بکە.
- ٦- ب بۇ چۈونا تە ب ئەرك كىرنا ھەلبژاردىن ئازادى ياتاكە كەسى بەرتەنگ
دەكت يان نە؟ نموونان بۇ بەرسقاخۇ بىنە.

سی: مافی خۆنیشادانان:

ئىك ژمافيين مەدەنى و سياسيين مرۆڤى، دەربىرينا نەرازىبۇونى يان خۆشىي يە، نەرازىبۇون يان خۆشى، ب چەند شىوازان دەيىتە دەربىرين ئىك ژوان خۆنیشادانه..

نەموونا خۆنیشادانىن ھىمن

خۆنیشادان مافەكى سياسى يى مەرۆڤى يە، بۇ دەربىرينا نەرازىبۇونى يان بجهىيانا ئارمانجەكى كۆمەلەك يان چەند كۆمەل بكاردئىن.. بەلىن كو بۇ نەرازىبۇونى بىت پىددەقىيە بەراھىكى چەند ھەولدان بۇ چارەسەرى يا وى كىشى كرbin و ھەمى رىكتىن ياسايى ب كارئىنانبىن و بى هېقى بىن كوج رىكەك نەمان، پاشى پەنایى بۇ خۆنیشادانى بېھەن.

نەموونا خۆنیشادانەكى كوتۇندوتىزى تىيىدا بكارھاتىيە

خۆنیشادان د پرانیا دهوله‌تیئن جیهانی دا ب حەزا خۆ ناکەن، بەلکى ب دویش
یاسا و مولەت و درگرتنى ژ دهوله‌تى خۆنیشادانا دكەن، ئەگەر وەسا نەبۇو ئەفچا
دويرىنинه دهولەت ب سەرپىچىكىرنەكا ياسايى ل قەلەم بىدەت، چونكى مافى
خۆنیشادانى مافەكى رەھايى نىنە دا ھەر كەسەك راببىت و سەربخۇ دەست پى
بکەت، لەورا گەلەك جاران د خۆنیشانداناندا تىكىدان پەيدا دېبىت و مافى كەسانىن
دى دھىتە پىشىلەك... پىدەفييە ئەو كەسىن داخازا مولەتا خۆنیشادانى دكەن،
لىزنا سەرپەرشت بن و ب روھن و ئاشكرايى مە بەستا خۆنیشادانى رابگەھىين و
رىئك و جەن خۆ ژى ديار بکەن و زى نەدەركەفن. پىدەفييە دهولەت ژى مولەتى ب
ساناھى بىدەتى و ئەمەن دەنەنەن دەنەنەن دەنەنەن دەنەنەن دەنەنەن دەنەنەن دەنەنەن
خۆنیشادانى يە دەۋىت گىرتن و راھىلانا وان نەبىت.

دهولەت ھەنە رىكى بۇ كەسى نادەن خۆنیشادانى ڈۈزى وى بکەن لەورا گەلەك
جاران د بن سىيەرا رژىمەتىن دكتاتۆرى دا لايەننەن ھەڤرەن خۆنیشادانى ب
شىۋەھەكى نەھىنى رادگەھىين، چونكى دەربرىينا نارەزايىن د رىكى خۆنیشادانى دا
قەدەغەيە، د وى دەمى دا شەرو پىكىدادان دناف بەرا خۆنیشادەران و پۇلىساندا
پەيدا دىن ھندەك جاران چەك ژى دھىتە بكارئىيان و كارھساتىن مەزن لى
پەيدادىن.

رَاھِيَنَان

- ته پېشکدارى د چ خۇنىشادانادا كرييە؟
- ته پى خۇشە ب زۇرى ته بىخىنە دناف رېزىن خۇنىشادانادا؟
- ھەمى دەولەت رى دەدەن نەرازى بۇون درېكا خۇنىشادانادا بەھىنە كرن؟
- ئەگەر كومەلەك يان رېكخراوهەكا سیاسى كىشەك دگەل لايەنەك يان دەزگەھەكى دا ھەبىت، دشىئن ئېكسەر خۇنىشادانى بىھەت؟
- ئەگەر نە، تو كىش رېكى نىشادىدەي؟
- مەرجە ھەر خۇنىشادانەك سیاسى بىت؟
- كەس ژ ھەوھ پېشکدارى د خۇنىشانداكى دا كرييە و دەستەھ لاتدارىيىن وى بازىرى پى ئاگەھدار نەكربىن؟
- دېزىر سىبەرا دەولەتتىن دكتاتۆرى دا، ئەرى پى دايە بەرھنگاران خۇنىشادانان دېزىر ئەمەن؟ ئەگەر نە، دوى دەمى دادى چ رويدەت؟

چار: مافی په نابه ریي:

هه رز که قن دا خه لک ژ پیخه مت پاراستا خو، نه چار دبؤون ژوهلاتی خو ب رهقن و په نایي بؤ دهولته کا هه قسوی يان هه دهولته کا دی ببهن هه ردوو جه نگین جيھاني و جه نگین بهري وان ژي کيشه کا و هسا ئينايي گوري، د جارناما جيھاني يا مافی مرؤفي دا بهنده ک بؤ ته رخانکر.

رؤزانه خه لکي بريارا ب جهيلانا وهلاتي خو ددان. هنده ک ژ وان ژ ترساندا، ژ زيانا خو و خيزانا خو دترسيان. هنده کين دی ژي ب نه چاري ژ بهر باري نه و كه فیا کومه لايهتی يان ئابوری مل دایه پهنا بهري يی. گرنگترين مافی هه قېشك دنافبهرا سه رجهم په نابه ران و داخازکه رين پهنا بهري و كوجبه ران و ئه ويي هاتينه مشه ختنکرن ل نافخودا ب زوري، مافی و كه فی يی وب ئىك چاف ته ماشه دکهت.

په نابه رز ئه نجامي که م خه می يی و خو قه دزينا حکومه تيي وان ژ پاراستا مافی وان يی (مرؤفایه تیي) د رهقن هنده ک ژوان حکومه تان ئه و ب خو پیشلکاريyan دکهن، هنده کين دی ژي شيانا بهره نگاري يا رويدانين وان پیشلکاريyan نينه. دگه ل ئه ويي ژي دا حکومه ت و راگه هاندن دچهند لايي كين ئه فئي دونيايي دا، په نابه ران و هک گرفت و بگره ((تيرؤريست)) نيشاددهن و هه ندہ کين دی ژي ب ره قيابيي ژ دهستي تيرؤري، يان پیشلکاريي نه هه مو ربيي مافی مرؤفي دزان.

ههتا نهو زيده تر ۱۴۰ حکومه تان، ریکه فتناما سالا (۱۹۵۱) ئ يا نه ته و هيي ين ئيکگرتی يا تايي بهت ب باري په نابه ربيي فه کو ب (ریکه فتناما په نابه ری يی) نافکريه و ئيمزا كرينه. ئه فئي ریکه فتنامي پيئناسه ک بؤ په نابه ران دانايه و هه می ل سه ریکه فتيي نه. ئه و ژي ((په نابه رکه سه که ژ دهرقه ي و هلاتي خو دژيت ب ئه گه رئ ناسناما وي و بيروبا و هريي وي، د و هلاتي خو دا ب راستي گه له ک پیشلکاري د مافيي وي دا دهينه كرن.

نهشین بۇ وەلاتى خۇ فەگەرنەفە، چونكى دەستەھەلاتدارىن وەلاتى وي نەشىن يان نەفيئن پاراستنى لى بکەن)).

پەنابەر د فەگەريانا وي دا بۇ وەلاتى وي، رەنگە روى ب روېيى تەپە سەرىيى ببىت، لەورا نابىيت پەنابەر ب زۆرى بۇ وەلاتى وي بھىيەتە زەراندىن، ئەقە ماھەكى وي يى سەرەكى يە خۇ ئەگەر كەسەكى ژى مافى پەنابەرى يى نە دابىتى رېكخراوين مافى مرۆڤى رازى نابىن ب زۆرى بزقريينه ۋە بۇ وەلاتى وي، چونكى دبىت مەترسى يا زىندانكىنى و ئەشكەنجهدانى ول سىدەرەدانى ھەبىت.

پەنابەر ژى وەكى ھەر مرۆڤەكى دى گشت مافى مرۆڤايەتى يى ھەيە زىدە ۋەك پەنابەرەكى ژى مافەكى دى ھەيە، ژوانا:-

- نابت جوداھى يا وي بھىيەتە كىن دىگەل ئاكنجىيەن وي وەلاتى.

- سەربەستى يانە پەيرەوا ئايىينى خۇ بکەت.

- بەلگەنامە و ناسنامە و پاسپۇرتا وي بھىيەتە پاراستن.

- مافى كاركىرنى ھەبىت.

- جەن حەواندىن و فىيركىنى و ھەوارھاتنا وي بۇ بھىيەتە دابىنكرن.

- بە ئەگەر ئەتتەن وي يانە ياسايسى نەھىيەتە غرامە كىن.

- سەربەستى يا هاتن و چۈونى ھەبىت.

رېكخراوين نىيف دەولەتى، بۇ بەدەستەئىيەنانا مافى پەنابەرىيى، دوپات دكەن لىسر:

- رې ل كەسى نەھىيەتە گرتى بچىتە وەلاتەكى داخازا پەنابەرىيى بکەت.

- ب دادوھرى سەرددەرىيەك دياركى دىگەل پەنابەرەن خۇ بکەت.

- نەھىيەنە گرتى، تىن ئەگەر ب تاوانەك دياركى نەھاتبىتە گونەھباركىن.

- بشىن پەيوەندى يى ب خىزان و پارىزەر و كەسەكى كوب كارى وەرگىرانى

راببىت بکەن، ئەو رېكخراوين كو كاران بۇ بساناھى دكەت، وەك ((كۆمسيونا

بلندا كاروبارىن پەنابەرەن سەرب نەته وىن ئېكىرىتى ۋە)).

مافین بنه‌ره‌تییین ئابوورى و كۆمەلایەتى و رەوشەنبىرى، وەك كاركىن و فىربوون و هارىكارىيىن كۆمەلایەتى يىين وان دىپاراستى بن.

جارىناما جىهانى يا مافى مەرۆڤى د بېرىگا (14) ئى بەندى (14) يىدا دېيىزىت:

((ھەر كەسەكى كۆز تەپەسەركرىنى رەقى بىت، مافى پەنابىرنى يان پېيكۈل بۇ پەنابىندا وەلاتەكى دى ھەيم)) چونكى ھەر كەسەكى داخازا پەنابىرىي بىمەت، رەنگە ب پەستى پەنابەر بىت، لەورا دېيىت ھەمى مافین پەنابەرىي ھەبن، بىتى ئەگەر پەنابەر نەبۇونا وى لى ئاشكەر ايدۇ.

پىيىقىيە چارەسەرييەكا بەردەۋام بۇ مەرۆڤى پەنابەر بېيىن، چارەسەرى ژى رەنگە ب تىيکەلبۇون و خۇ گونجاندى دىگەل خەلکى ئەوى وەلاتى يى پەنا بۇ بىرى، يان د وەلاتەكى دى دا ئاكىنجى بىت يان ب حەزا خۇ ۋەتكەرىيەقە بۇ وەلاتى خۇ. بۇ ئەڭ داوى يى، ئانكى ۋەتكەراندنا وى ب حەزا وى بىت، سەر بلندى و رىزگرتەكە تەمام ل مافى مەرۆڤى بىرىت، چونكى مىزۇويي يى سەلماندى، نە ئارامى يى ھەر وەلاتەكى وەل خەلکى وى دىكەت جارەكادى ژى بېرەقەقە.

كۆچبەر (مشەختبۇوى) كىيىه؟

ھەمى ئەو كەسىن ژوھەلاتىن خۇ درەقەن و پەنايى دىن بۇ وەلاتەكى دى، ھەر بىتى زېھر ترسى و ئەشكەنجهدانى و كوشتنى نىنه، بەلكو خەلکەك ھەيم بۇ باشىرنا ژيارا خۇ و مال و زارۆكىيەن خۇ ئاوارەدېن. ب كورتى يى و ئەسانەك كۆز جەھەكى دېيىتە جەھەكى دى. دېيت ژ بەر ترسى يان بىرسىي يان مسۇگەركرنا ئارامى يى و سەلامەتى يى و خىزانى خۇ نەچار كىرىن كۆمشەخت بىن. دېيت ژ تىيکەلبۇونەك ژ وان هوکاران پالدابىت ئان جورى كەسان دېيىزنى كۆچبەر (پەنابەر).

کوچبهرى ژى وەكى هەر مەۋھەكى دى مافىن مەۋھەتتىيەتىيەنە وەك مافى ژيانى، بى ئەگەر نەھىيەتە گىرتىن و ئەشكەنجهدان و ژيانەكا ھەڙى مەۋھەقى بۇ وان ھەيە. چەند پېغەرهەكىن ياساپىن نىف دەولەتى وەسا ھەنە بەحسى مافى كەيىكارىن كوچبهر دەكەن. وەك رېكەفتىنامى سەرچەم كەيىكارىن كۆچبەر و ئەندامىن تەممۇزى (٢٠٠٣) دا رېكەفتىنامى پاراستنا سەرچەم كەيىكارىن كۆچبەر و ئەندامىن خىزانىن وان ئىمزا كريە. كو ئەو ژى دان پېداھەكا گىنگە ب وى مافى كۆچبەران دەقىت بەھىتە پاراستن.

مەرج نىنە كوچبهر ژ وەلاتەكى بچىتە وەلاتەكى دى، بەلكى رەنگە ژ جەھەكى وەلاتى خۇ بچىتە جەھەكى دى دەھەمان وەلات دا، جوداھى دناف بەرا پەنابەر و كۆچبەرى نافخۇ، كۆچبەرى نافخۇ ژلايەكى وەلاتى خۇ دچىتە لايەكى دى، بەلىن پەنابەر دەقىت سەورى نىف دەولەتتىيە وەلاتى خۇ ب بەزىنىت. گەلەك جاران كۆچبەر وەكى پەنابەرى يە، ژېھەرسا شەروشوران يان ژنانىش بىرنا رەگەزى يان تەپەسەريا ئايىنى يان بىرساپىتەتتىيە درەقىت.

خەملاندىنلىن سالا (٢٠٠٣) ھەبۇونا (١٧٥) مىليۆن كۆچبەران د دونياپى دا راگەھاندىه، ئەو ژى ٢٪ (٢٠,٨٪) ئەنگەنجىپىن دونياپى نە كو نەو ب (٦,٣) مiliar مەۋھەن دەخەملىين. نزىكى (٤٠,٤) مiliون پەنابەر ژى دەنەنە، ئانكە خۇ ژ (٧٠,٠٪) ئەنگەنجىپىن دونياپى دەت. نەو ژمارا كۆچبەرىن نافخۇيى ژى خۇ ژ (٤٠,٨٪) مiliون كەسان دەدەت، ئانكە ٤٪ (٤٪) ئەنگەنجىپىن دونياپى يە.

پەنابەر دەنەنە، ئانكە خۇ ژ (٧٠,٠٪) ئەنگەنجىپىن دونياپى دەت. نەو ژمارا كۆچبەرىن نافخۇيى ژى خۇ ژ (٤٠,٨٪) مiliون كەسان دەدەت، ئانكە ٤٪ (٤٪) ئەنگەنجىپىن دونياپى يە.

رٽاهينان

- مافي پهنا به ريري چييه؟
- پهنا به ركبيه؟
- چهند جو رين پهنا به ران هنه؟
- نهو پهنا به رى بوييه گرفتا دونيا يان نه؟
- ته كاه سه کي پهنا به ره چييه؟
- ئه گهر هه بيت ئه گهرى پهنا به ريا وى دزانى؟
- ژ وان ئه وين تو دنياسي ههمى ئه وين ژ ترسا گيانى خو ره قينه يان ئه گهرى دى هنه بوره قينا وان؟
- تو دبىزى هر كاه سانه کي سياسى ژ ترسا گيانى خو بره قيت.
- ئه رئى تو گه هشتىه باره کي وسا هزرا پهنا به ريري ته كربىت؟
- ههمى ئه وين وەلاتىن خو بجه دهيلان، ب پهنا به ر دزانى؟
- ئه گمر نه، ج جوره وەلاته کي بجهيلانه کا دى هه چييه؟
- ئه گمر باره کي نه ئاسايى د وەلاته کي دا بهيته گورى، ئىك ودکى ههمى ئاكنجييەن وى وەلاتى، نه ئارامى يا وەلاتى وى پال دايىه كو بره قيت، جو رى پهنا به ريا كاه سه کي وسا چييه؟
- مهرجه كۆچبهر ژ وەلاته کي بچيته وەلاته کي دى؟

پینج: مافی بدهستقه ئینانا پله و پایه يان:

هەمى كەسا، ل دويىش ياسا و رىنمايىن وەلاتى خۇ و شيان و ليھاتنىن خۇ بۇ وەرگرتنا پله و پايەيان، ومافى هەۋەرگەرنى ھەمەيە و نابىت رەگەز، توخم، نەتەوە، ئايىن، زمان، رەنگ يان هزرو بىر د وەرگرتنا پله و پايىن راگەھاندى دا رېگربىن. مەرۆف ل ھەر جەھەكى و ب ھەر زمانەكى و ول ھەرنەتەوەيەكى و ب ھەر رەنگەكى ھەبىت و خۇدانى ھەر بىر و باوەريەكى بىت، وەك مەرۆف مافى وەرگرتنا كارىن گونجاي و دشيانىن وي دا بىت. زىدەتر ژ وي ژى دسيستەمى ديموکراسىدا پەيرە و كرييە. د وەلاتەكى دا بۇ ھەر پۇستەكى دياركى كەسانەك ل سەر بىنەمايىن ھەر پېقەرەكى بەھىتە دانان، ژبلى ھەڤوھەلاتى بۇونى و ئەو مەرجىن ياسايدا پېدىقى دوى كەسى دا ھەبن پېشلەرنەكا ديار و ئاشكەرايا مافى مەرۆقىيە، چونكى نە وەكەھەقى يى دئىنيتە گۈرى... ناچىبىت پله و پايە وەرگرتن ب ھزر و بىرىن پەيوەندىيەن كەسانەكى قە د گرىدىايى بن كو خۇدان دەستەلات بن، چونكى ئەگەر وەسابىت ژ لايەكى جوداھى دناف بەرا مەرۆقاندا دەھىنە كرن و ژلايەكى دى قە پالداナ خەلکەكى بۇ چوونا دناف حزب و رېكخراوىن دەستەلاتدار، كو ئەو ژى پېشلەكاريەكا بەندى (۱۲۰) يى ژجارناما جىهانى يا مافى مەرۆقى يە: ۱ - ھەركەسەكى مافى ئازادى و پشکدار بۇونى د كۆمەل و دەستەك و تاقمىن ئاشتى خۇازدا ھەيە. ۲ - نابىت چ كەسەك پەستان لېبىتەكىن بچىتە دناف رېزىن كۆمەلەكى دا.

چەند بەندەكىين دىيىن جارناما جىهانى يا مافى مەرۆقى گرنگى بقى لايمەنى دايە. ((ھەر كەسەك بىي جوداھى مافى موچى وەكەھەق د كارەكى وەكى ئېك دا ھەيە)) نەقە ژى برگى دووئى يە يى بەندى (۲۳) يى، برگى ئېكى يى بەندى (۲۱) ژى دېبىزىت: ((ھەر كەسەكى وەكەھەقى يَا مافى وەرگرتنا كارو فەرمانبەرىيىن گشتى د وەلاتى خۇدا ھەيە)). كو ئەۋۇزى ھەمان مەرەم قەدگەرىت... ب شىۋەكى گشتى، نابىت پله و پايە، ژبەر ھەر جۆرە پەيوەندى يَا كەسى ب دەستەلاتى قە، د چەند كەسىن ديارىكى دا پاوان بىكەن.

راهینان

- ئەرى شارەزايىي ب مەرجەكى سەرەكى يى دەھەۋەرگىرنى وەرگىرنى پۆستەكى دىياركىرى دادنى؟

- ((ھەر كەسەكى مافى كاركرنى و ئازادى يا ھەلبىزارتىندا كارى ل بن سىبەرا گەلەك مەرجىن رەوا و ماقولى دا ھەيە، ھەروەسا مافى پاراستنى، ژ بىكارىي ھەيە)). ئەقە دەقى بىرگا ئىكى بەندى (٢٤) ئى ژ جارناما جىهانى يى مافى مروقى يە. ئەو دەقى مافى بىدەستەنەينانا پلە و پايەيان قەدگىرت؟ روونبىكە.

شەش : مافى گەلان ژدىياركىرنى چارەنثىسى و مافى كىيمە نەتەوان :

پاشى دروست بۇونا دەولەتا نەتەوەيى^(١)، كىيشا كەمىنەيان ب رىكەفتىن يان ب زۆرى ب دەولەتكە دىياركىرى قە گۈيدابىت، سەرھلدى. جوداھىكىن دناۋېبەرا مروقىن ئىك دەولەت دا، ھەستى نە وەكھەفى يى ژ لايى كەمىنە قە دەھىتە گۈرى وەلى دەكەن، زېلى مروقايەتى ياخۇزى ھەزىز ژ رەسەنەتىيا خۇ وئەگەرەن جوداھىا خۇ بکەت و ب وى زوردارىي و سەتمكارىي و تەپەسەرلى رازى نەبەت كۆلى دەھىتە كەرن... لەورا پاشى شەرى جىهانى يى دووئى، پىكولەكا باش بۇ چارەسەركىرنى كىيشەيىن كىيم نەتەوان كەرە، كار ژى كەرە، د چارچوچى دەولەتكى دا بناۋى سەرەرەيا دەولەتى ئەف كىيشەيە پاش گوھ نە ئىخستىيە كۆھەر چەندە هيشتى ئەشكەنچەدان و تەپەسەرگەن، ھەندەكا ب كىيشەيەكا نافخۇيى ل قەلەمدايە. وان نەقىت ج لايەنەك مایى خۇل كارى نە ئاسايى ياخۇزى ھەزىز ھەستەلەتدارىن زال دەست بکەت. تەپەسەرلى ياخۇزى ھەزىز ھەستەلەتداران قە، مەلەمانىيەكا خۇيىنە ئىينا گۈرى. ھەر ئەۋە ژى وەكەرە گەرنىگى ب مافى چارەنثىسى گەلان بەھىتەدان.

(١) دەولەتا نەتەوە: پاشى ژناف چوونا رېيىما دەرەبەگايەتى يى و شەھەستىن دەسەھەلاتا كەنیسى، چەندەدا دەولەت ل ئەورۇپا لىسەر بىنەمايىن نەتەوايەتى دروست بۇونىنە، وەك: نەمسا ، نىتاليا، فەرەنسا، ۋان جۇرە دەولەتان حەتات ئەقىرۇ درىيەزى ھەيە.

مهرم ژ مافی چاره‌نفیسی په یداکرنا بیاشه‌کی نازادی یا مللته‌تی یه بو پیکنیانا
قهباره‌کی سیاسی و یاسایی و ئابوری و کومه‌لایه‌تی و روشه‌نبیری و گلتوری، ل
چارچوچی دهوله‌تاكا سه‌ریه‌خو، يان دناف دهوله‌تەکا دیارکری دابیت..
چەندىن راگه‌هاندن ژفی بیاپی قه دەركەفتىنه ((زوانان راگه‌هاندنا ويلسن،
پاشى شەرى جىهانى يى ئىكى، ئەلمانيا ب مەرج خو بەدستقەبەردا، ل (۱۹۱۸ / ۵) دا
ویلسن پەيمان دا، ويلايەتىن ئىكىگرتىين ئەمرىكا وەقېپەيمانىن وى ب پىشنىيارىن
ئەلمانيا رازى ببن.

ل گۇتارا چار بەشىن سەرەكىيىن ولسى ل سالا (۱۹۱۸) دېلىزىت:-
((نابىت ج جۆرىن پشکدارىيەکى هەبىت. و ج زيانەك ب ئەگەرئى سزادانى ۋە
ھەبىت نابىت خەلكى ل رى ياكونفرانسەکى نىف دهوله‌تى ۋە ژ دەستەلەتەکى
بەدەنە دەستەلەتەكى دى. دەقىت رىز ل حەزىن وان يىن نىشتمانى بەيىتە گرتى،
دەقىت مللەت رازىبىن ب وان دەستەلەتىن ب سەردا دەھىنە سەپاندىن. چونكى مافى
چاره نفيسى زاراشه‌کى بى رامان نىنە)).

راگه‌هاندنا ئەتلەسى ((رۆز فلت)) ئى سەرۆكى ويلايەتىن ئىكىگرتىين ئەمرىكا و
سەرۆك و وزيرىن بەريتانيا وينستون چەرچل، سالا (۱۹۴۱) بريارەكا ھەۋپىشك
دەرئىخست كو تىدا ئەو پەنسىپىن وان ئاشكرا كرین كو ئەف دو دهوله‌تە پاشى
ئنابرنا رېيما نازى ل ئەلمانيا بو ب دەست قەئىنانا جىهانەكائاشتى خواز بريار
بو و بەيىنە ب جەئىنان، ئەف پەنسىپە ژى پىكەت بۇون ژ:

(۱) رۆزفلت: (۱۹۴۵ - ۱۸۸۲) سەرۆكى سىيىن و دووئى يى ئەمرىكا يە (۱۹۳۳ - ۱۹۴۵). رۆلەكى گرنگ د
جەنگى جىهانىي دووئى دا دىت.

(۱) چار ئازادىيەن بنەرەتى: ئازادبۇون ژېرسى، ژېرسى، ئازادىيا بىرورا و دەربىرىنى
وئازادىيا ئايىنى.

(۲) ب دەستقەئىنانا مافى چاره نقيس د گشت مەسىھلىقىن سەرەكىدا.

(۳) مافى گشت گەلان بۇ ھەلبىزارتىنا جۇرى وى حکومەتى كۆغان بۇ دارشتىنا شىۋى
زىيانا خۆپىيدىقى پى ھەيدە.

(۴) ئازادىيا بازرگانى و پىكىفەكارىنە ئابۇرى دنابىھە راسەرجەم نەتەواندا.

(۵) ئاشتى و سلامەتى بۇ گشت دەولەتان.

(۶) ئازادىيا هاتن و چۈونا پاپۇران دناف دەريان دا.

(۷) دەست بەردىن بكارئىنانا چەكى د دامەزراىدىن سىستەمى تەناھىي وسلامەتىا
ھەردەم ورامالىنا چەكى ژوان نەتەوان كۆئاشتىن دئىخىنە دەمەترىسىيەدە. بۇ ھەمان
مەرەم (ويلسون) يى ژى ل جەنگى ئىكىي جىهانى (۱۴) خال ئىخستىنە بەرچاڭ.
بەلىج ھېيىزىن سەربازى و ياسايىلى پېشىنە بۇ بۇ جەنەنەن ئەن بىرياران.

پېشى دامەزراىدىن رېكخراوا نەتەوهىيەن ئىكىگرتى، قى رېكخراوى بۇ
بەدەستقەئىنانا چارەنفىيىسان رەوايى دا خەباتا گەلان، بەلى زلهيىزىن دونيايى
ھېيچەتىن جورا و جۆر ئىنان دا ئاستەنگان بىخىنە دەرىيَا وەرگرتىنا وان مافا و ژناقىرىن
و نەھىيلانا شۇرەشىن ئازادىخوازدا.

بۇ چارەسەركىنە كىشا گەلان و كىيم نەتەوا ژى رېكخراوا نەتەوهىيەن ئىكىگرتى
چەندىن برىيار دەرنئىخىستىن، وەكى برىيارىن (۱۶۰۳) ياكۇمەلا گشتى، كول (۱۴/۱۲/۱۹۶۲)
دەركەفتى، ياتايىبەت بۇ مافى وەلاتان بۇ مفا وەرگرتىن ژسامانىي خۆبىيەن سروشتى،
برىارا (۱۵۱۴) ياكۇمەلا گشتى ل سالا (۱۹۶۰) ياتايىبەت ب سەربەخۆبۇونا گەلان و
وەلاتىن ل بن دەست كوبى برىارا (ژناقىرىن ئىمپریالىزمى) يابەرنىاسە. تىدا مافى
چارەنفىيىن گەلان ب جۆرەكى دىياركىرىيە كو. ئازادانە بشىن پىيگەھەكى موكومى
سياسى دروست بىكەن و گەشەپىدانى ب ئابۇورى خۆ بىدەن و مافى كۇمەلا یەتى و
رەوشەنبىرى دەستەبەر بىكەن.

بریارا (۲۹۵۵) یا کۆمەلّا گشتى ل سالا (۱۹۷۲) یا تايىبەت بۇ ب روادانا خەباتا چەكدارى ياكەلان بۇ ب دەستقەئىنانا مافى چارەنۋىسى.

ئەقان بریارا سياسەتا داگىركرنى ب ھەمى شىۋوھىيىن وېقە قەددەغەكەر وئىخستە دناف خانا تاوانىدا و روایى ژى دا خەباتى بۇ ب دەستقەئىنانا مافى چارەنۋىسى:-

۱- ھەر گەلەكى مافى دىياركىرنا چارەنۋىسى خۇ ھەيدە ول دېش وى مافى بۇ ھەيدە ب ئازادى بریارى ل سەر قەبارى سياسىن خۇ بىدەت و ب ئازادانە درىزىي ب پېشەچۈونا ئابۇورى و كۆمەلّايەتى و روشهنبىرى بىدەت.

۲- ھەر گەلەك بۇ ب دەستقەئىنانا ئارمانجىيىن خۇيىن تايىبەت، دشىت ب ئازادى رەفتارى دگەل سامان و داھاتى خۇيىن سروشتى بىكەت، بى كۆز ج پىڭرىيەكى بەھىتە لادان ياكو ژ ھەقكاريا ئابۇرۇيى دەولەتان پەيدادبىت ول سەر بىنەمايىن مفایيىن ھەۋپاشك دامەزرايە و نابىيت ب ھىچ شىۋوھىكى ج گەل ژ ھۆيىن تايىبەتىيىن خۇ يىن ژيانى بىن بەھربىبىت. ئەفە دەقى بەندى ئىكى يە ياكەلىتىن نىف دەولەتى ياكەلىتى ب مافىيىن مەدەنى و سياسى، كوب بریارەكاكا كۆمەلّا گشتى، باوھرى پىدىا يە . . .

ل دويىش ئەقا سەرى بۇ مە ئاشكەرا دېبىت كۆ ب دەستقەئىنانا مافى چارەنۋىسى روایىه و نابىيت ب مەسەلەكا ناخۆيى دانىن و دەنەن چارچوقۇنى سەرورەريا دەولەتكىدا سەح كەتى، بەلى مەسەلەكا نىف دەولەتىيە ول كونگرى دەولەتىيىن بىن لايەن د سالا ۱۹۶۴ ز دا، كول قاھيرەيا پايتەختى مسرى گرېيدابۇو، دان پىدان ب روایىيا خەبات و تىكوشانا گەلىن بن دەست دا و نوينەرىيىن بزاھىن وان ژى ب نوينەرىيىن گەلىن وان دانان. ول كونگرى جەزائىرى ل سالا (۱۹۷۳) ز ژى دا ب ھەمان شىۋە ئەف كار دووبارە كرييە. ھەر د وى سالىدا، كۆمەلّا گشتى ياكەلىتە وەيىن ئىكىرتى ب بریارا (۲۰۱۳) ئى روایىيا بزاف و خەباتا گەلان راگەھاند كو دەرى داگىرکەران و دەسەلاتىن بىيانىييان و رژىمەن رەگەز پەرسىتى خەبات دىكەر.

راهینان

- ئەرئ ئەو كونگرو برياريىن دەربارەي مافى چارەنقييس دەركەفتىن، ب كرياري
ج كاريگەرiya خۆھەبۇو؟

- ئەرئ چارەنقييسى گەلان د كىيز خانا مافىين مرۇقىدا خۆ دېيىنتە قە؟
- ئەرئ جوداھى ھەيدە دنابىھە را مافىين كىيم نەتەوان و مافىين گەلان؟

تهودری دوووی

مافین ئابوورى و روشنبيرى و كۆمەلایهتى:

ب وى چەندى دھىنە نىاسىن كو بىتنى ب ياسايى ناھىئە دەستەبەركىن، بەلى پىدۇپ ب بارەكى ئابوورىي گونجاي ھەنە دا ئەركى دەولەتى و دام و دەزگەھىن وى دەستەبەر بىكەت وئىك ژخەسلەتىن وى ژى ب تايىبەتى مافین ئابوورى و كۆمەلایهتى ئەون كۆ مافى (پىدانى يە) وئەو كۆمەلە مافن كو بشىوهكى گشتى ھەنە وراستەو خۇ ب ژيان و ژيارى و پىشقەچوونا مرۆڤى ۋە دىرىيەتىنەن دەستە جىهانى ژى دا گرنگىيەكە تايىبەت پىدايىه درىيەكە گرييەن گەشەپىدانى مرۆڤى و گرييەن پەيمان و رېكەفتىنامان كو گرنگىتىن زوان پەيمانى مافین ئابوورى و كۆمەلایهتى و روشنبيرى يە كول سالا (1966) ز ژلايىن رېكخراوا نەتهوھىيەن ئىيگرتى پەسەندىكىيە كو دەقىيت بۇ سەرجەم مرۆڤان بى جوداھيا زمانى و، رەگەز، بىنەجها نەتهوھىي، بېرۇباوەر، ئايىن، دەستەبەر بىكەن ياكى ئارمانچ ژى خۆشگۈزەرانىا گشتى يە دەجقاكى ديموکراتى دا.

گرنگىتىن ئەو ماف پىكەتىنە ژ:

۱- دان پىدان ب مافى كاركرنى درېكى پەيداكرنا زەمینا كاركرنى كۆ مرۆڤ ب خۇ ب ئازادانە ھەلبىزىرىت، ئەركى دەولەتى بەرھەۋىكىن بەرنامى مەشق پى كرنى و ئاراستەكىن و دابىنكرنا ئامراز و ئاميرىن تەكىنلىكى و پىشەيى و دارشتىن سىاسەتەكە گونجاي كو گەشەپىدانى ئابوورى و كۆمەلایهتى و رەوشەنبىرى لى پەيداببىت.

۲- دابىنكرنا مەرجىن دادپەرودرىي بۇ كارى وەك كرييا گونجاي، مەرجى كاركرنى بۇ پاراستنا گىيان وساخلەمىي، دەلىغا كاركرنى، بىيەنۋەدان دەدمى كارى دا.

٣- مافى پىكھاتنى و ئەندام بۇونى ل سەندىكا و وىكخراوان ب شىوهكى، ببىته پالىدەركى بھىز بۇ دەستەبەركرن وپاراستنا بەرژەوەندىيەن ئابۇورى و كۆمەلایەتى و رەوشەنبىرى.

٤- پىدۇ يە پاراستن و هارىكارىكىرنا خىزانى بۇ وي پېقەرى بت كو يەكەيمەكى كۆمەلایەتىيە و بىنياتى جڭاڭى يە ڙەمى لايان ۋە، ڙوانا ئاستى ڙيارا گونجاي، دابىنكرنا خۆپاراستنان بۇ دايىكى، دابىن كرنا خوارن و جلو بەرگان...هەتى.

٥- دابىنكرن وپاراستن وچاڭدىريما نوشدارى، كىيمىرنى رېڭىز مەن كۆرپە يان (الجنين) باشىرنى بارى ساخلمىي خۆپاراستنا ڙەخۆشىيا، رېڭىرتىن دېلەڭبۇونا وان دا.

٦- مافى تاكە كەسى بۇ پەروەردە و فېرگەنلى.

٧- مافى تاكە كەسى بۇ پىشكەدارىيى دېيانا روشنېرى و مەقا وەرگەتنى ڙېشىكەفتىنەن زانستى و پاراستنا شاكارا (الروائع) ئەدەبى و زانستى و ھونەرى و داهىننان و بەرژەوەندىيەن مادى و مەعنەوى.

٨- ئازادىيى مولىدارى بۇ مرۆڤى و بكارئىنانا وي ب شىوهكى وەسا كو ل ياساو دەستوراندا بھىتە دىياركرن.

ئەف مافىن ل خارى چەند مافەكىن ئابۇرى و كۆمەلایەتى و روشنېرى نە:

١- دابىنكرنا كۆمەلایەتى و ڙيانا گونجاي:

دابىنكرنا كۆمەلایەتى، هارىكارىيەكى يان مۇوچەيەكى ھەيقانەيە، بۇ وان كەسان دھىتە دان، يىن كو ژېھر ھەنگەرەكى بىت نەشىن كاربکەن و شىانىن پەيداكرنا ڙيارى بۇ خۇ ومال وزارۆكىن خۇنىنە. ئاستى باشى ڙيارى و مافى ھېبۈونا دابىنكرنا كۆمەلایەتى، و ھەر رېكەفتىنامەكە تايىبەت ب مافىن ئابۇرى و روشنېرى و كۆمەلایەتى چارسەرنەكىرىيە، بەلكى

بەندى (۲۲) ئىي جارناما جىهانى يا مافى مرۆڤى ڙى ل ۋى لايى ۋە دېيىزىت:

ھەر كەسەكى ئەندام دناف جڭاکىدا مافى دابىنكرنا كۆمەلایەتى ھەيە، كو درىكا داھاتى مىللەت و ھارىكاريا نىف دەولەتى ول دىف ياسا و دەستوورى، داھاتى ھەر دەولەتەكى دېيت مافىن ئابۇرى و كۆمەلایەتى و پەروەردەيى يىن كو پېدىقى نە بۇ سەرفيرازيا وي و گەشەكرنا ئازادانە بۇ كەسايەتىا وي بىئەنە دابىن كرن! بەندى (۲۵) يىن ۋى جارنامى دېيىزىت: ۱- ھەر كەسەكى مافى ژيانەكا گونجاي ھەيە كو تىرا پاراستنا ساخلمىا وي ۋە زىارا وي و خېزانما وي بىكەت ئەو ڙى خوارن و جل و بەرگ و خانى و چاقدىريما نوشدارى و خزمەتىن كۆمەلایەتى يىن پېدىقىيەن وي ڙى فەدگرت. دىسان مافى دابىنكرنا ژيانى ھەيە ل دەمى بىكارىي و نەخۇشىي و پەكەفتىي و بى ڙن و بى ڙنىي و پېراتىي و ڙەستىدا ئامرازىن ژيانى ڙېھر بارودۇخەكى دەرەكى كو ڙەدرەقەي دەسەلاتا مرۆڤى يە. ۲- دايكان و زارۇكا مافى ھارىكارىي د چاقدىريمهكا تايىھەت دا ھەيە و ھەمى زارۇك ڙى ئەگەر ب رىكا شەرعى يان نە شەرعى ڙدايك بىن دېيت ھەميا پاراستنا كۆمەلایەتى ھەبت! ل دىف ئەو ھەردو بەندىن سەرى، پېدىقى يە ھەر كەشكى ڙېھر ھەر ئەگەرەكى شىيانىن كارى نەبەت ل رىيا دابىن كرنا كۆمەلایەتى ۋە ژيانا وي ب رادەكى وەسا بەيىتە مسوگەركرن كورىز گرتناوى نەھىيەتە كىمكىن.

دابىنكرنا كۆمەلایەتى و ژيانەكا گونجاي ئىك ڙ مافىن ئابۇرى و كۆمەلایەتى نە، كو دېيىزنى بەرەبابا دووئى (النسل الثانى) يا مافىن مرۆڤى و ڙ مافىن سەرەكى يىن مرۆڤى نە ولۇ ناھىينە جوداكرن. ب زورى ب رامانا ياسايسى پەيىقەكە ب مافى جڭاکى دادىن نەك تاكە كەسى. مافىن ئابۇرى و كۆمەلایەتى ل دىف سروشتى، رامانا وي ياسايسى پېڭرى بۇون، داخازىرن، ڙ مافىن مەدەنى و سىاسى دئىنە جوداكرن ئەو ڙى: **ئىك: كۆمەكى ماۋانە ئىكىسەر ب ئەنجام ناگەھەينىن، بەلكى بەرە بەرە، چۈنكى ب جەئىنانا تەمامىيا وان پېدىقى ب ب كارھىنانا داھاتەكى زورى بەرەدەست ھەيە،**

ج ئەو داهات يى نافخۇيى يان دهولەتى بىت، ل دىيف ۋى ڦى ب جەئىنانا وى پىددۇ ب پىنگاھىن ئىك ل دويىف ئىك ھەيە.

دۇو: مافىن ئابۇورى و كۆمەلایەتى پشکدارىيەكا باش وكارىگەر يا دهولەتى بۇ پىددۇ يە، خۇ ئەگەر بۇ ب دەستقەئىنانا مافىن مەدەنى و سىاسى ب زورى پىددۇ ب وى بت، دهولەت ج تشتان ناكەت بۇ نموونە وەكى ئەشكەنچەدان ڦېلى ڙ هىلانا دهولەتى ڙ وى ج تشتىن دى نەقىت. بەلى بۇ نموونە مافىن پەروەردى و خواندىنى، پىددۇ ب پېكول و داهاتەكى زۇر ھەيە، كو گەلەك لسەر دهولەتى گران دبىت ھەتا ب جەبىنن، بۇ ب كارئىخستن وب دەستقەئىنانا مافىن ئابۇورى و سىاسى ڙى، دفیت راستە و خۇ سەرمایە و داهاتەكى تەمام بۇ بھىتە دابىنكرن.

ل دويىف ئەو ھەردوو بەندىن سەرەكى يىن جارناما جىيەنانى يامافى مرۆڤى پىددۇ يە دناف ھەر وەلاتەكىدا ل دويىف بارى دارايى و چەوانىيا ژيانا ھەفۇھەلاتىيان، ژيانەكا گونجاي بۇ ھەمى ھەفۇھەلاتىيەن خۇ بىنتە گۈرى. ھەتا ئەگەر ئەوى ھەفۇھەلاتى شىانىن خزمەتى ڙى نەبىت. دشىن دەسەلاتدارىن وى وەلاتى ل دويىف داهاتى خۇ جۆر و رىزرا وى دابىنكرى دياربىكتە. ج ل رىپا داهاتى سروشتىيەن وى وەلاتى بىت يان ودرگرتنا باحى يان ھەر شىوه يەكى دى كوب پەسەند بىزانىت.

راھىنان

- مەرەم ڙ دابىنكرنا كۆمەلایەتى چىيە؟
- بەررۇبۇمى وەلاتى بۇ كىيە؟
- چىدبىت كەس ژۇي بەررۇبۇمى بھىتە بى بەھەركىن؟
- مەرەم ڙ ژيانا گونجاي چىيە؟
- دابىنكرنا كۆمەلایەتى ڦېلى دابىنكرنا خوارنى و جلو به رگان چىي دى دگەھىنت؟
- دابىنكرنا كۆمەلایەتى ھەر بۇ پېر و پەكتىيانە يان خەلکى دى ڙى بخۇفە دىگرت؟
- ئەگەر قەگرىت ئە و كى نە؟
- ئەرە دابىنكرنا كۆمەلایەتى و چاقدىريما كۆمەلایەتى زارۇكىن نەشەرعى ب خۇفە دىگرىت؟

۲- مافی ژینگه‌ها پاقژ (ژینگه‌ها پاراستی) :

ژینگه‌ه، ئىكە ژ بنه مايىن سەرەتكى يىن ھەبوونى و پېىدۇي يە بۇ بەرەدەواميا ژيانى پارىزگارى لى بھىتە كرن وب پاقزى راگرن. ژينگەھ بۇ ھەميان وب مولكى مەۋھەتلىقى ددانىن و پشكا ھەر زىندەودەتكى تىدايىھ. لەورا مافى مەيە داخازا پاقژ راگرتنا وى بکەين و نەھىلەن ب شىوەكى نەرىكۆپىك بۇ بەرژەوەندىيەن وان كارگەھ و دەولەتان ب كاربەينىن. ژينگەھ گشت ژىدەرىن سروشتى فەدگىرىت. ئاڭ، ھەوا، ئاخ، داروبار، زىندەوەر و ھەمى وان تىستان ژى فەدگىرىت يىن كول سەر ئاخى و بن ئاخىدا ھەين". ھەر ئىك ژوانا ژىدەرەكى سەرەتكى يىن ژيانى يە و پىسىپۇن و تىكىدانى وان كارەكى خراب بۇ مەۋھەتلىقى دەكتەرىت... فەدىتنا ژىدەرىن وزە ((ھەلما ئاڭى، رەزىيا بەرى، بارىت، كارەبا، نەفت، وئەتۆم هەت)) و ب كارئىنانا وان دبۈارىن جودا جودايىن پىشەسازىيىدا وپاشى ژى ل دروستكىنا چەكى وگەلەك جاران ژى پېكولىن دەولەتتىن زەھىزىن وى دەمى و نەو بۇ دەست بسەرداگرتنا وان دەفەران يىن ئىك يان چەند ژىدەرىن وزى تىدانە بۇويە ئەگەر بەرپابۇونا شەروشۇرۇن زۆر و دۆوار و ھەمى جورىن چەكى تىدا ب كاردئىن. بىگومان ئەفەزى دىنە ئەگەر بىسىپۇونا ژينگەھى. ئەفەزىلى ب كارئىنانە كا نازەروايانا وان داروبارىن ب بەرەن دەفەرەن جورا و جۆر، كو نەك ھەر جەھىن وان خەملانىدبوون، بەلكى ھەفسەنگىياوى ژى د ناقيبەرا ئەوان گازاندا ئىنایە گۇرى كو ھەر ئىك ب شىوەكى دخزمەتا ژينگەھى دايىھ. مەۋھەتلىقى جورىن مفای ڇداروباران دېبىنت، ژلايەكى فە مفای ژ بەرە داروبارى و ژلايەكى دى ژى فە بۇ پاقزىيا ژينگەھى و ئاڭ و ھەوايانى پاقژ و ب كارھىيانا قەدو تايىن وان دەمى پېىدۇي دا. بەلنى ل دەمى پەيدابۇونا شەران سامانى وان ژلايىن لايەنин شەركەرقە دەھىنە سووتەن. باشتىرين نموونا زىندى يانىزىك ژى بىرەن و پشت گوهاھىتىنا ئەو ھەمى داروبارىن دەفەرەن جودا جودايىن عيراقى بۇو كورىما ئەوى دەمى يانىزىك ژى بىرەن و ل كوردىستانى ژى ئىناف بىرەنە. ل ژىريما عيراقى ب دەھان هزار دارخۆرمە بىرەنە و ل كوردىستانى ژى ھەرەسا، چوونە سەر باخ و چاڭدىرييىكىنا وان ژ خۆدانىن وان قەددەغەكىن. كو بېنى ژى ژىلى زيانا مالى يانىزىك ژى بىسىپۇو.

نهوئه گه رین گرنگین کارتیکرنه کا زور لسر پیسبوونا ژینگه هی ههین پیکهاتینه ژ:
زوربوبونا مرؤف و پیشکه فتنا بازرگانی دنابه را وهلاتاندا وهکریه هاتن و چون و
گه ریان بوبوینه کاره کی رؤزانه وب ٹه گه ری بکارئینانا "ترومبیل، شه مهندس فر، پاپوران
و فرؤکان.... هتد"، کو ههر ئیک پشکا خویا وزی بکار دئین و ژینگه هی پیس دکهت و ژ
روویی ساخله میی ۋە زیانه کا زور ب گیانداران دگه ھینیت کو مرؤف ئیک ژوانایه. د
پرانیا وهلاتین جیهانا پیشکه فتى دا، پیسبوونا ژینگه هی بوبویه کیشە یە کا مەزن، بزاھى
دکەن دناف بازىراندا كىمتر ترومبىلى بكار بىتن، سالانه رؤزەكى بۇ نەھاڙوتنا ترومبىلى
تەرخان دکەن، باجا ترومبىلان زىدە دکەن، راوه ستىانا ترومبىلان ل جھىن تايىھ تىين
واندا گران دکەن، هانداندا خەلکى دکەن کو ھندى بشىئن پايسكلان دناف بازىراندا
بكار بىتن، هاتن و چونا ترومبىلان د نافەندادا بازىراندا قەددەغە بکەن.

پرژانه، هر خیزانه ک خو ژبه رمایک و پیساتیین مala خو، خو رزگاردهن. و هکی دزان، بازییرقانی وان به رمایکان خرقه دکهت ول جهه کی دویری بازییری، یان دسوژیت یان کوم دکهت و پاشی نه و ژی دبیته کیشه یه کا دی یا پیسکرنا ژینگه هی.. ددهمی سوتندیدا، دبیت گلهک تشت دنافدابن، سوتنا وان تشتین خراب ژی په یدادبن وزیانه کا مهزن ب ساخته میی دگه هینیت. لهورا هنددک ودلاط، د پشکا پا فڑیا ژینگه هی یا بازییرقانیا بازییراندا، بی به رامبه ر سندو قان بسهر خیزاناندا دابهش دکهن و رینما یان ددهنی، هه تا نه و تشتین ژ سندو قاندا و روژه کی ژی بؤ کومکرنا وان دیاردکهنه، هه تا بجوره کی ژناف ببهن و زیانی نه گله هینن، نه و به رمایکین دی ژی کو دشین حاره کا دی بکاربینن و مفایی ژی و دربگرن جودا دکهن و دوباره پشتی چیکرنا وان بکاردئینن، هنددک ودلاتین لسهر دهربیایا یان به رمایکین پیسین خو دهافتنه ددهربیایی دا و نه و ژی زیانه کا مهزن ب گیاندارین دناف دهربیایی دا دگه هینن. کارگه هینن پیشه سازی، ژبلی وئ غازا د هه وایی دا به لاقه دکهنه، ژنافبرنا به رمایکین وان ژی، بؤیه گرفته کا مهزن و پیدوی په کار بؤ بھیته کرن.

ههبوونا کارگههان نیزیک بازیر و بازیرک و گوندان، زيانهکا مهزن ب ئاكنجييەن دەۋەرئ دىگەھىنىت.

يا ژ ئەقىن سەرى هەميان گرنگتر، ئەو کارگههىن كو د بىاپى ئەتۇمى و كيميا گەرى و ھندەك تشتىن ژ وان بابەتانا کاردىكەن، نەو بەرمايىكىن ئەفان کارگههان بۇوينه كىشەيەكا مەزنا مرۇقايدەتىي و چەندىن رېخراو و پارتىن پارىزەرەن كەسکاتىي بۇ رېگرتن ژ هەبوونا وان جۆرە کارگههان پەيدابۇون. پارتا كەسلىك دەرانيا وەلاتىن ئەورۇپى دا ھەنە وب توندى بەرامبەر وان کارگەھ و حکومەتان دراوستان كو بەرمايىكىن ترسناكىن کارگههىن خۇ دئىيختە دېن ئەردى يان دھافىنە دەرياياندا.

لایى مەڙى، پشتى سەيرانى بەرمايىكىن خۇ بىي كۆمكىن د جەپىن گەشت و گۆزاري دا بجه دھىلەن، جار ھەيە ئەگەر زېھر ھەر ئەگەرەكى كريكارىن گلىشى كوم دكەن ددەمى خۆدا نەگەھەن، پشكەك ژ ئاكنجييەن تاخان بىي گوھى خۇ بىدەن كەسىكى گلىشى خۇ دھافىنە دكاللى تاخى خۇدا.

زىنگەھ پارىزى وەكى مافەكى مرۇقى، دگەل پىشكەفتنا جفاكى و پىشەسازى سەرى خۇ ھەلدايە، گرنگى يەكا زۇر ھەيە، چۈنكى مەسىله يەكە ھەمى مرۇقايدەتىي فەدگرىت. نەو گرنگىيەكا زور پى دەن و ھندى وىقەترە خەلک زىدەت پشتگريما وى دكەن... ئەرى تو بۇچى نابى يە ئىك ژوان پشتەفانىكەران؟

رەھىنەن

- زىدەرەن پىسکرنا زىنگەھى چنە؟

- ئەرى د جەنگىن جىبهانىدا بكارهاتىنە؟ ئەگەر بەرسقاتە بەلى يە، چنە وکى بكارئىنايە؟

- چەكىن كوم كۈز، پشتى بكارئىنانا وان کارتىكىن لىسەر بەرھابىن پاشەرۇزى دەمەنەت؟

پشکا سیبیں

گرنگیین پار استنا مافین

مروقی دنافخودا

گرنگیین پاراستنا مافین مرؤفی د نافخودا:

دھولەت وەکو پىكھات و خۆدان كەسايەتىيەكا مەعنەوى دەستەلەتەكا گشتى بسەر هەفۇھلاٽياندا پەيرەو دكەت، كو ب دەستەلەتا گشتى دھىتە نىاسىن، لدويف ئايىلۇزى و هزر و رىبازىن سىياسى ب رېقەدچىت، كو ئەقە ژى ژ وەلاتەكى بۇ وەلاتەكى دى دھىتە گوهۇرىن ل ۋىرى مافى مرؤفى دكەفيتە بن كارىگەريا وئى گوهۇرىنى ب جورەكى كو د وەلاتەكى دكتاتۆرى و دەستەلەتا ئىك كەسى دا مافين مرؤفى ب بەرفەھترىن شىوه دھىنە پىشىلەرن، بەلى د وەلات و سىستەمىن سىياسىي ديموکراسى و دبن دھولەتا ياساىي دا مافين مرؤفى دچەسپن ئانکو لدهمى پىشىلەكارىياندا ئەنجامدەر روى ب پويى بەرسىياريا ياساىي دبن. ئەگەر دەستەلەتا گشتى ژى دابەش بکەين ژ سى دەستەلەتىن سەرەكى پىكدىھىن (ياسادانان، بجهىننان، دادوھرى) ھەر ئىك ژوانا راستەوخۇ يان نەراستەوخۇ ب بنەمايىن مافى مرؤفى قە دگرىدانا، ب وي پېقەرە مافى مرؤفى پەيوەندىھىن موكم دگەل دەستەلەتا ياسا دانانى د (پەرلەمانى) دا ھەيء، چونكى وي دەستەلەتى شيانىن دەرىخستن يان باشكىن يان ھەلوھشاندنا ياساىي ھەيء لەورا دشىت ب شىوهەكى ژوان شىوان، ياسايا تىكەلى بنەمايىن مافى مرؤفى بکەت. لەورا ل پرانيا پەيماننامە و رېكەفتىنن دبىاڭى مافى مرؤفى دا، بەندەكى تايىبەت ھەيء، بەحسى چاكسازىتىن ياسا و گۈنچاندنا وان دگەل بنەمايىن مافى مرؤفى دكەت، چونكى مافى مرؤفى و ياسا دويەكىن پىكە دگرىداینە.

ھەر دوى چارچوقەيى دا، پرانيا روى ب روپىوونا دنابېھرا مافى مرؤفى و دەستەلەتا جەبجەكىننيدا رەنگە دەتەقە، وي دەستەلەتى ب رېكا دام و دەزگەھىن جودا ياسا و دەستەلەتىن گشتى بسەر هەفۇھلاٽياندا دسەپىنەت، لەورا لبىن نەبۇنا چەندىن پېقەرە چاقدىرىي، سنور دانان بۇ ئەقى دەستەلەتى رىخۇشىرندا پىشىلەكارىي بۇ مافين مرؤفى پەيدا دكەت، كو ئەو ژى د دو بىاڭىن سەرەكى دا پىكە گرىدەت (تاكە

کەس بەرامبەر تاکە کەس) و (دەستەھەلاتا گشتى بەرامبەر تاکە کەسى)، ب وى پېيھەرى كو بنەمايىن مافى مەرۆڤى د ياسايى بىن، د دەمى پېشىلكرنىيدا ل ھەر دوو بارودۇخاندا دەقىت دادگەھە و دەستەھەلاتا دادودەرى ئەركى پاراستن و فەگەراندىنا مافان ب ستويى خۆفە بىگرىت، لدەمى تاکە كەسەك دەست درېزبى بەكتە سەر مافى تاکە كەسەكى دى، ژ ياسايى دەردكەفیت، ئەگەر دەستەھەلاتا گشتى ژى مافى مەرۆڤى تاکە كەسى يان ب كوم پېشىل بەكت، زىدەتر دەستەھەلاتا خۆ بكاردئىنەت و ب ھەمان شىيە ژ ياسايى لادەت.

مافيين مەرۆڤى، ياساييا پاراستنا دادودەرى بۇ دابىن دكەت، لەورا دەقىت دەستەھەلاتا دادودەرى يا سەربەخۆبىت و سەروردىيا ياسايى بپارىزىيت و مافى پەنابرنا بەر دادگەھەن بۇ ھەمى مەرۆڤان يا پاراستى بىت، بى جوداھىكىن دنابىھەرا واندا، ئەقجا ئەو جوداھىكىن ژېھەر ھەر ئەگەرەكى بىت، وەكى ل پەيمانناما مافيين مەدەنى و سىاسييەن ل سالا ۱۹۶۶ داهاتى (ھەمى مەرۆڤ، بەرامبەرى دادگەھەن وەك ھەقەن و مافى ھەر كەسەكى يە لدەمى كېشەيەك ھەبىت، ج كىشا وى يا سزادانى بىت يان مەدەنى، دەقىت كىشا وى ژ لايى دادگەھەكا تايىبەتمەندا سەربەخۆفە و بشىوهەيەكى دادپەرورانە بېبىنەت). دشىن مافى مەرۆڤى ب وان پېيھەرلىن بەنەرتى بناسىن كو مەرۆڤ بى ھەبوونا وان ب سەرفەرازى نازىت. مەرۆڤايەتى بناغانى ئازادىي و دادودەرى و ئاشتىي يە، رېزگرتنا مافيين مەرۆڤى ژى رىخۇشكىرنە بۇ پېشىئىخستنا تەماما كەسايەتىا تاکە كەسى و كومى.

رەھ وريشالىين مافى مەرۆڤى، ژوئى خەباتا نەقەقەتىيايا مەرۆڤايەتىي ۋە ھاتىنە، كو دسەرانسەرلى جىيەنانىيدا، بۇ ئازادىي و وەك ھەقىي كرىيە، ژوئى ھەول و بزاقا مەرۆڤايەتىي ژى ۋە كو ژ زىدەرلىن حۆراوجۆر و فەلسەفى و ئايىننەن جودا بۇ مائىنە. ئەو ماف ژى ل چەندىن سۆز نامىيەن نىف دەولەتىيەن مافى مەرۆڤى ۋە رېزگرىنە، كو گرنگىتلىن ژوان جار ناما جىيەنلى يامافى مەرۆڤە يە.

پاراستنا مافی مرؤُّفی، ئىكە ژ گرنگترین بنەمايىن ئىمناھيا نافخۇ، ئەو ژى ب باودريما تەمام ب بنەمايىن سەرەكى. ل ھەر كىرى بىت، مافی مرؤُّفی ب راستى يى پاراستى بىت، ئەو جە دى يى ئىمەن و بەرهەف پېشکەفتىنى ۋە چىت. ھەر كەس و رەفتارىن خۇ د قابىھەدىكى دياركىridا دزانىت و ژى دەرناكەفتىت كەس ب ئەگەرە (رەنگى، ئايىن، نەتهوه، نفس، ھزروبىر يان ھەر تىشىتى دى) جودا نەكەت و ھەست ب كىيم و كاسيا نەكەت و ب رېزگرتە ماشەمى مرؤُّفەن دى بىكەت، ئەو ژى پالدەرەك بۇ بجئىنانا ئەركىن مرؤُّفایەتى دناف جقاڭى دا. ب بەرۋەزارى، ل وان جەھىن مافىن مرؤُّفى تىدا پشتگوھ ھافىتى و ژبەر ھەر ئەگەرەكى بىت جوداھى ھەبىت، ئەقە(نە ئىمناھى، ترس، رەڤ و تېكدان) دى خەلکى ۋە گەرگىت و ھەرددەم دى بەرەڤ پاشكەفتەن و كارساتان بەت و پېشىلا تەماما ياساىي ژى دى كەت. كەس رېزى ل مافى كەسى دى ناگىرىت دەجەئىنانا ئەركى ژى دا كىمتر خەمى دى يازالبىت. بىن ژى نە ئىمناھىكە تەمام دى پەيدابىت. ژمارەكە بەرچاڭ ژ دەولەتەن د ياسا و دستورىن خۇدا گرنگى يەكا تەمام ب (٣٠) بەندىن جارناما جىهانى يامافىن مرؤُّفى دايى، كۆپشتى جەنگى دووئى يى جىهانى، نەتهوهەن ئىكەنلىكى راگەھاندى يە، ئەو جەنگى كۆ نىزىكى شىست مليون كەسان تىدا گىانى خۇ ژ دەستدارى و پرانىيا وەلاتتىن ئەورۇپا زيانەكە مەزن فى كەفت وېرانكىن. ھەر وان زيانىن زۇر ژى وەل ئەورۇپا كر، ل قۇناغىن پشتى جەنگى ب شىوهەكى باشتىر خۇ ب پاراستنا مافىن مرؤُّفى ۋە گەرگىدەت و بپارىزىت.

ل ئەورۇپا، ب تايىبەتى ل ئەورۇپا روژئاڭ، ب دەھان رېكخراو بۇ بەرەقانىكىن ژ مافىن مرؤُّفى هاتنە دامەزراىندۇن وپرانىيا ئاكنجىيىان لەدەپ دەنگى بانگەوازىيا وان چوون. وان رېكخراوين جىهانى جەنگى ديارى خۇ گرت و بەيانناما سالانە حىسىبا تەمام بۇ دىكەن، ھەر ھەۋەللاتىيەكى ژى پېشىلەتكارى دوى بەياننامى دا ھەبىت ئەقە بۇ ھەندى شىۋازى خۇ ژوی بارودو خى بگوھەرىت و تۆمارا مافىن مرؤُّفى ب پاقۇرى راگىرىت، گڭاشتنان تەمام دئىيختە سەر.

هه دهوله‌تهک، شارستانی و پیشکه‌فتنا وی بپاراستنا مافی مرؤفی ۋە گریدا، چەند مافین هەفوه‌لاتیین خۆ راگریت ھند یاسا د وەلاتی واندا دى سەروھر بیت وکیم کىشە بن، بەروۋاڙى ڙى راسته. چونكى پیشىلکرنا مافی مرؤفی، نه وەك ھەفیي و نه ئیمناھیي و بى باوھرىي پەيدا دکەت. پاراستنا مافی مرؤفی ھۆیەكى سەرهكى يە كو ب راستى مرۇف خۆ ب مرۇف بزانىت. جارناما جىبهانى يَا مافی مرۇفی، كو تىكرايا ھەر (٣٠) بەندىن وی بەرهانىكىرنە ژ مافین تاكە كەسى، ئەگەرەكى گرنگى پېڭەھەلگرتەن و رېزگرتەن ژ بىرورا و بۆچۈن و پېرۇزىيەن ئىك و دو، دويىركەفتەنە ژ دۆزمىتىي و پېكىدادانى. ھەر دهوله‌تهک ڙى پرانىا بەندىن ۋان مافان بپارىزىت، دى بىتە جەن باوھريا هەفوه‌لاتیین خۆ و دهوله‌تىين دى و خۇل رېزىن پېشىا رېزلېگر تىيان بىنىت.

راھىنەن

- دبىت وەلاتەك بانگەوازا پاراستنا مافی مرۇفی لىبىدەت و بەلى گرتەن و ئەشكەنجه‌دان ب حەزا بەرپرسان بىت؟
- دبىت ھەر پارتەكا سىياسى ب رېكا توند و تىزىي دەستەھەلاتى بىدەست خۇفە بىنىت و بانگەوازا پاراستنا مافی مرۇفی ژى لىبىدەت؟
- سەپاندنا حزبايەتىي ب زورى، چەوا دەھەلسەنگىنى؟ ژ وى روويى ۋە بەرسقا خۇرۇون بکە.
- دەستەھەلاتدار، مافی مرۇفی دەدەن يان ماف ژ بىنەردەتدا ھەنە؟
- دجڭاڭى دا پېدىقى يە ھەر كەسەكى فيئرى مافین وى بکەن؟
- لەدمى مافی كەسەكى دەھىتە پېشىلکر دەقىت پەنايى بۇ كىز دەزگاىي بېھەت؟

پشکا چاری

ب نېقده وله تېبۈونا مافى

مۇرۇقى

تەوەری ئىكى

گرنگى يامافى مرۆڤى دپەيەندىيەن نىقدەولەتىدا:

دئەقىرۇدا، لېزىر كىمبۇونا دەستەھەلاتا دكتاتۆرى قەبۈوپا جىڭاكان وبەيزبۇونا (تەۋەزما) ديموکراسىي و پېشىكەفتىنا تەكىنلۈچىبا و دەركەفتىنا چەندىن رېكخراوين نىقدەولەتى تايىھەت ب مافى مرۆڤى و مرۆڤايەتىي ۋە، وەكى رېكخراوا لېبۈرىنا نىقدەولەتى، رېكخراوا جاڭدىرىكىرنا مافى مرۆڤى د دۇنيايى دا، فەرەنسا ئازاد، خاچا سۆر و رېكخراوين جىڭاكن مەدەنى ودامە زراندىن رېكخراوين ھەرپىمى وبەرتەنگ بۇونا تىيگەھى سەروردىيا دەولەتى، مافى مرۆڤى د ئاستى نىقدەولەتىدا رۆژانە دپېشىكەفتىن و گەشەكىنىدایه. مافى مرۆڤى بۈويە پېقەرەكى گرنگى پەيەندىيەن نىقدەولەتى. ئەو دەولەتىن جورەك ژ جۆران مافى مرۆڤى تىدا دەھىنە پېشىلەكىن و رېكخراوين نىقدەولەتى و ھەرپىمى پېشىلەكارىبىن وان دئىخىنە بەرچاڭ، داخازا باشكىرنا رەوشىا مافى مرۆڤى ژى دەكەن. وەكى دېئىن جىھانا ئەققۇر يا بۈويە گوندەك و كۆمەك كەۋەرلىك دەولەتىن بىكار ئىنایە كۆھەدارىا تەكىنلۈچىيَا پېشىكەفتىيا ئەققۇر بۇ شەرمىزاكىرنا وان دەولەتىن بىكار ئىنایە كۆھەدارىا مرۆڤى و مرۆڤايەتىي ناكەن و كورسىك و دەستەھەلاتا خۇ لىسەر ھەمى تىستان دانايە. نەو، ژلايەكى ۋە ب رىكا گەشاشتا رېكخراوين نىقدەولەتى و كۆمەل و رېكخراوين سىاسىيەن دەولەتىن و جەماوەرى وەلاتى، ژلايەكى دى ژى ۋە ب زوى بسەر ناڭكەفتىن و ئاشكەرابۇونا راستىيەن فەشارتىيەن وان، وان دەولەتىن شەرمىزار دەكەن.

چەوساندىن گەلەكى، ژلايى دەستەھەلاتدارىيەن وى دەولەتىقە، ئەو ژى ب بكارئىنانا توندو تىزىيا زور، توندو تىزىيەك كۆرۈزگەتن نەبۇو بىنەمايىيەن جارناما جىھانى يامافى مرۆڤى و نەبۇج ژوان سۆزىنامىيەن نىقدەولەتى دىگرىت و بەرھنگارىيەن خۇ ب شىۋەيەكى زر نە مرۆڤانە ژناف دېھن، دبارودۇخەكى وەسادا، پېيدىش يە پەنايى بۇ جىڭاكن نىقدەولەتى بېھن وئەو ژى ب رىكا ئەنجومەنى ئاسايشا نىقدەولەتى، بۇ راڭرتىنا وى جۆرە زوردارىي، رەوابىي ب دەست تىيەردا ناڭلۇردا كاروبارىيەن نافخۇيىا دەولەتىن بىدەت، ب تايىھەتى دى ژى رېيىمەن وان گەلان كۆب رېكەكا نەرەدا و سەربازى هاتىن و بۇ سەپاندىن خۇ ژى زمانى

ژئازار و نهشکنهنجه‌دان و تهپه‌سهرکرنی چ دی نزانن... هه‌ر وئی چه‌ندی ژی ریاک بـ نـهـتـهـوـدـینـ یـهـکـگـرـتـیـ دـاـ، دـکـوـچـرـهـ دـاـ (ـمـهـشـهـ خـتـبـوـونـاـ) سـالـاـ ـ۱۹۹۱ـ یـاـ ـگـهـلـیـ کـورـدـ بـرـیـارـاـ ـ۶۸۸ـ، بـوـ پـارـاسـتـنـاـ مـاـفـیـ مـرـوـقـیـ لـ عـیـرـاقـیـ بـ ـگـشـتـیـ وـکـورـدـسـتـانـیـ بـ تـایـبـهـتـیـ دـهـرـبـیـخـیـتـ، دـهـرـکـهـ فـتـنـاـ نـهـقـیـ بـرـیـارـیـ بـوـوـیـهـ دـهـسـتـپـیـکـاـ دـهـسـتـیـوـهـرـدـانـاـ نـهـتـهـوـدـینـ نـیـکـگـرـتـیـ دـاـ کـارـوـ بـارـیـنـ وـانـ دـدـولـهـتـانـ نـهـوـنـ کـوـ بـ شـیـوهـکـیـ بـهـرـفـرـهـ مـاـفـیـ هـفـوـهـلـاتـیـیـنـ خـوـ پـیـشـیـلـ دـکـرـنـ. نـهـفـهـ بـوـوـ دـجـارـچـوـوـقـیـ نـهـقـانـ گـوـهـرـینـاـدـاـ نـهـتـهـوـدـینـ نـیـکـگـرـتـیـ، بـ مـهـرـهـماـ رـاـگـرـتـنـاـ قـانـ پـیـشـیـلـکـارـیـیـنـ لـ سـوـمـالـ وـ يـوـگـسـلـافـیـ وـ كـوـسـوـفـوـ روـیدـانـ. لـ هـهـوـارـوـانـ بـحـیـتـ.

گوهه‌رینا پرهنسيپا دهستيودنه‌دانی ل کاروباريں دوله‌تان کو د ميساقني نه‌ته‌ودين ئيک‌گرتى دا چه‌سپاند بwoo، بو دهستيودنه‌دانی ل دهمى پيشيلكىرنا مافى مرؤفي، ب دهستكه‌فتىه‌كى گرنگى خه‌باتى يه ل بىخەمهت چه‌سپاندنا هەمى ما فىن مرؤفي، گرنگترین گوهه‌رینن نىف دوله‌تى دھىتە دانان، کو دبىتە رىگرهك ل بەرددم دەسته‌لاتا بى سۇوريا رۈزىمن دىكتاتۆرى، ئەف رۈزىمە بەراھىكى ب ساناهى و ب هيچەتا دەستيوده نه‌دانان د کاروباريں ناوچخۇ يېئن واندا، ما فىن مرؤفي ب شىوه‌كى بەرفه‌هە پيشيل دىكىن.

راهیان

- ئايا نته وەين ئىكىرىتى دشىن رى ل وان پىشىلكارىيەن دۇزى ب ماھى مروققى دەھىتە
كىرن بىگرىت ؟ جاۋا!

- ریکخراوین مافی مرؤوفی دشین ب هیزی، ریکی ل پیشیلکاریان بگرن.

- گلهک جاران مه گوه لی دبیت کو رژیمه کا دیارکری پیگیر نابیت ب یاسایین نیش
دولهتی پیدیشی یه سزا بدھت، ههتا روشا خو ژ وی لایشه باش بکھت، نه ری تو
دشتی لایهنه که ژ وی خو، ی دھستنیشان بکھے؟

- گوهورينا پرهنسپا دهستيورنه داني د کاروباريں نافخودا بُو دهستيوره دارني چهوا
هه دلسنه نگئنے؟

- دەمەكى زورە توركىا پېكولا چوونا ناف ئېكەتىيا ئەورۇپا دكەت، بەلىن ھەتا نەھۇ
نەھاتىه وە، گەتن، گەنگەر بىن ئەگەر بىن وەر نەھەن تانا وى جەن؟

تهودری دوووی

ریکخراوین مافی مرؤُقی:

ل و ھلاتین کاڭلەرى ب ئاگىرى جەنگى هاتىنە سوتىن، چەندىن ریکخراو ب مەردما

چاقدىرى كرنا مافى مرؤُقى و نەھىلەن كارەساتىن ھەردوو جەنگىن جىهانى جارەكا
دى دووبارە نەبنەفە هاتىنە دامەز زاندىن ریکخراوان ب شىۋەكى گىشتى دكەنە دوو پىشك:

۱- **ریکخراوین نىقدەولەتى يىن نە حۆكمى:** ئەقان ریکخراوان دەستى ھارىكارىيى
بۇ ھەمى جىهانى ھافىتىنە. و د پەرانيا دەولەتىن جىهانى دا، ج ب ئاشكرا و ج ب
نەھىنى، نويىنەرىن خۇ ھەنە و لدويش ھەمى جۆرىن پېشىلكارىيەكى دكەرن كو دېنە
ئەگەر ئەركەفتىن ژ بنە مايىتىن مافى مرؤُقى خەلکەكى زور ل دەوروبەرەن وان كوم
بۈوينە. زىدەبارى قىن کو سالانە، راپۇرتان سەبارەت ب پېشىلكارىيىن مافى مرؤُقى
ئامادە و بەلاڭ دكەن. د ھەمان دەم ژى دا بۇ ئاگەھداركىندا خەلکى ل مافىيەن وان
چەندىن پەرتۈوك و نامىلىكىن ب بەها ل بىاپىيەن جۆراجۇر راگەھاندىن و چاپ و
بەلاقەكىن، قىن چەندى ژى ھشىيارىيى دناف خەلکى دا بەلاڭ بکەن راپۇرتىن وان ژى ل
ئاستى نىيف دەولەتى دەنگ قەدانەكا باش ھەيە. (ریکخراوا لىپېرینا نىيف دەولەتى -
ئەمنىتى ئىنتەر- ناشىنال) كو بارەگەھى وى ژى بۇ چاقدىرىيا پېشىلكارىيىن
چاقدىرىيا مافى مرؤُقى- ھيومان رايىت وچ) كو بەشەكى وى ژى بۇ چاقدىرىيا پېشىلكارىيىن
دەقەرا رۇزىھەلاتا ناۋە راست ھەيە ب ناۋى (مېيدل ئىيىت وچ) و بارەگائىي وى ژى ل
ئەمرىكايىيە. (ریکخراوا فەرەنسا ئازاد- فرانس لىپېرەتى) بارەگائىي وى ل فەرەنسايە.

۲- **ریکخراوین نە حۆكمى يىن دەقەرى:** ئەق دەقەر دەقەر دەقەر دەقەر دەقەر
چاقدىرىيا وان پېشىلكارىيان دكەن كول جىھەكى يان دەدەولەتەكا دىياركى دا رووى دەن.
ھەندەك ژ حۆكمەتىن پېشىلكار، ب مەردما خاپاندىن جىهانى ریکخراوین ب قى جۆرى
د و ھلاتىن خۇدا دادمەز زىن و كەسىن

دبنه بەرپرس، کو د ئاستى پىشىلەكارىيەن حکومەتىيەن خۇدا بىيىدەنگىدىن، باشترين نموونەتى ل سەرڤان رېكخراوان رېكخراوا مافى مەرقۇنى يا عىراقى ل سەردەمى بەعسىان و ھەڭكۈيەن وى بەلى مەرج نىنە ھەمى رېكخراوەن حکومى و دەقەرى ژ وى جۆرى بن، بەلكى ھندەك ژوان رۆلەكى باش يى ھەى ل ھەردوو بىاۋىن ئاگەھداركىن وەشىياركىرنا خەلکى ل مافىن وان ودەستنىشانكىرنا پىشىلەكارىيەن وان.

٣- رېكخراوەن نافخۇيى يىن نە حکومى:

ئەوان رېكخراوان قە دىگرىت د چارچوقۇ ئىئىك دەولەتدا، سەربخۇز حکومەتى كارى دەن، پەنەنەن دەگەل رېكخراوەن نە حکومى يىن جىهانى و دەقەرى ھەنە و ھندەك جاران ژى دئىك تۇرا كاركىرنى دادىن.

كارى رېكخراوەن نافخۇيى ژلايى ياسايى قە دەھىتە رېكخىستان كوب ياسايىا كۆمەل و رېكخراوان دەھىتە نىاسىن، ئەف ياسايى ژ دەولەتەكى بۇ دەولەتەكا دى جودايد، چەند دەولەت ژى يا ديموکراتى بىت ھند ژى ياسايىا وى يا قەكىريه و كارساناھى دېيت بۇ دروست كرن و كاركىرنا رېكخراوان و بەروۋاڦى چەند دەولەت يادىكتاتۇرى بىت ھند ياسايىا وى دى رېڭىرىبىت ل بەرامبەر كارى رېكخراوان دا، ھندەك جاران ژى ھەر رېكى نادەت بۇ دروست بۇونا وان بىتى ئەو نەبن كو دروستكەر ئەدولەتى بخۇ بن.

رېكخراوەن نافخۇيىن نە حکومى رۆلەكى مەزن ھەيە ل پىشىقەبرىنا جڭاڭى مەددەن و چەسپاندىن پەمنىسىپا مافى مەرقۇنى و دىاركىرنا ئەوان پىشىلەكارىيان يىن دەستەھەلات ئەنجام دەت لەورا كۆمەل گشتى يانەتەۋىن ئېڭىرتى د بىرھاتنا پىينجى سالان ياجارناما جىهانى يامافىن مەرقۇنى دا بىيارەك پەسەندىك تىدا داخاز ژ حکومەتىيەن دەولەتان كر كارى زىدەت ساناھى بکەن بۇ كارى رېكخراو و ياسايىيەن وان بجۇرهەكى دارىيەن رېڭىرىبىن دروست نەكەن ل بەرامبەر وان.

ریکخراوا لیبورینا نیف دهوله‌تی - ئەمنستى ئىنتەرناسنال

Amnesty International

بۇ پتر روهنكرنا كارى ریکخراوين نیف دهوله‌تى، ریکخراوا لیبورینا نیف دهوله‌تى
- ئەمنستى ئىنتەرناسنال - دى كەينه نموونە، هەتا ل جۇرو ئەرك و چاوانىيا كارى
ریکخراوين نیف دهوله‌تى تى بگەھىن.

ئارمىز ریکخراوا ئەمنستى ئىنتەرناسنال

ریکخراوا لیبورینا نیف دهوله‌تى - ئەمنستى ئىنتەرناسنال - ریکخراوه کا خۇ
بەخشاجىھانىيە بۇ وان كەسانە كو داخازا مافى مرۆقى دكەن و كارى ژى بۇ پاراستنا
وان مافان دكەن. ئەف ریکخراوه بىزاقەكە، ل سەر ئاستى سەرجەم حکومەت
وبىرورايىن سىياسى و ئايىنى ياسەربەخۆيە. پشتەقانى و بەرھەنگارى ج حکومەت و
رژيمەكا سىياسى ناكەت، ديسان پشتەقانى و بەرھەنگاريا بىرۋاباھرىن وان قوربانيان
ژى ناكەت كو پىكولا پاراستنا مافىيەن وان بۇ دكەت. ژىلى پاراستنەكا بىلايانە يامافى
مرۆقى، ج مەردەمەكا دى نىنە، ئەف ریکخراوه كارى بۇ كوم كرنا خەلکى چالاک و
خۆبەخش دكەت، ئەو كەسىن بىبەرامبەر پىشكەكى ژ پىكول و دەمى خۇ بۇ وى
ئەركى تەرخان دكەن. ئەقى ریکخراوى ژى د ھەمى جەپىن جىھانى دا، تۆرەكا
جۇراوجۇر ژئەندام ولايەنگىزىن خۇ ھەيە. دوماھى

سەرژمىردا، نىزىكى مليونەك و نيف ئەندام ولايەنگەر و هەۋال دزىدەتىر ئ (١٥٠) وەلاتاندا ھەنە و ئەندامىن وئى ھەلگىن ھەمى جۆرىن ھزرا رەوشەنبىرى و كۆمەللايەتى و جوداھىيەكا مەزن ژى دنافىبەرا بىرۇ باوھرىن سىاسى و ئايىنى وان داھەيە، بەلىٰ كارىن وان دا بۇ چىكىرنا جىهانەكى كەسان مافىن وان يېن مەرقۇيەتى دېپاراستى بن، ھزرو بۇچۇونىن وان وەكى ئىكەن. ئەقى رېكخراوى د نىزىكى (١٠٠) وەلات و دەۋەراندا لقىن دانپىداي يېن خۇ فەكرينە، كوب ھزاران لاو و قوتابى و بىسپۇر د بىاپقى مافى مەرقۇي دا كارى تىدا دكەن.

رېكخراو خۇ دېينىت د جىهانەكى داكو خەلك ب ھەمى مافىن مەرقۇي، ئەو مافىن ل جارناما جىهانى يامافى مەرقۇي و پېغەرىن دى يېن مافى مەرقۇي يېن نيف دەولەتى داھاتىن پىن خوش ببن.

تەورى سەرەكى يى خەباتا ئى رېكخراوى دەغان خالىن خارى دا خۆفە دېينتەفە:

- خەباتىرىن بۇ داناندا رادەكى بۇ كوشتنا سىاسى وكارەستىن بى سەروشۇينىرنى.
- بەرھنگاريا سزاپى كوشتنى (سېدارەدان و گولله بارانکرن) و ئەشكەنجه دانى و ئەو تشتىن دى دكەت كول خانا تەپەسەركرنا توندوتىيىزى دەيىتە دانان.
- خەبات بۇ دەستە سەركرنا پېشىلكارىيەن مافى مەرقۇي وھنارتىن وان بۇ دادگەھان.
- پېكۈل بۇ ئازادىرىن زىندايىن ھزرو بىران، ئەو ژى ل دويىش ياسايدا بىنەرتى يى رېكخراوى، ئەو كەسىن ب ئەگەر ئ((بۇچۇونەكى سىاسى، ئايىنى، يان ھەر بۇچۇونەكى دى كود وۇداندا وان داشىنبووپە، يان زمان، يان رەسەننى نەتەوەپى يان جڭاڭى، يان بارى ئابوروپە، يان ڇايىكېپۇن، يان ھەر تىشەكى دى بەلەپ كرين و توندوتىيىزى بكارئىنایە و داخاز بۇ بكارئىناني نەكربىت.

- پیکول بۇ دادگەھىرنەكاب لەز و دادپەرودارانَا بۇ زىندانىيائ.
- بەرهنگاريا وان پېشىلكارىيەن خراب كو بەرامبەر ب مافىيەن كەلتۈرى و جڭاڭى
و ئابوورى دەھىئە كرن.
- پېكول بۇ رازىكىندا كۆمپانىا و دەزگەھىيەن ئابۇورى هەتا پاراستنا مافىيە مرۆڤى
بىكەن و ب چاقەكى بلند تەماشەبىكەن.
- بەرهنگاريا وان پېشىلكارىيان دكەت، كو دەزگەھ و كەسىيەن ژ ياسايىا دەولەتى
دەركەقىن كو دەولەت وەك پېيدۇنى ب ئەركى پاراستنا خەلکى خۇنەرابىت.
- ھارىكارىيا وان پەنابەران كو مەترسىيە ب زقەرنە وەلاتتىن خۇ كو دویر نىنه
مافىيەن وان يىيەن بىنەرەت تىيدا بەھىئە پېشىلكرن.
- داخازى ژ حکومەتان دكەت ل دەمى شەرى چەكدارنە، كەسى ب شىۋەكى نە
ياسايىي نەكۈزەن.
- داخازى ژ گرۇپىيەن چەكدار دكەت سنورەكى بۇ پېشىلكارىيەن خۇ دابىن وەكى
گرتنا خەلکى ل سەر ھزوپىران، ترسانىدىنا خەلکى، ئەشكەنجهدان، كوشتنا
نەياسايىي.
- خەبات كرن بۇ دانانَا سنورەكى بۇ سەربازىكىن زارۇڭان.
- ھارىكارى كرن دگەل رېكخراوىيەن نەحکومى يىيەن دى، ونەتەوەيىن ئىيگىرتى و
رېكخراوىيەن حکومى و دەولەتى و دەقەرى، بۇ پېشەۋانىيە مافىيەن مرۆڤى.
- مسوگەركرنا چاڭدىريما پەيوەندىيەن سەربازى و ئاسايىش و پۆلىسييەن نىف
دەولەتى د پېيچەمەت پاراستنا مافىيە مرۆڤى دا.
- رېكخستنا بەرناમەكى بۇ فىربوونا مافىيەن مرۆڤى وەشىياريا زىدەتلەن وى بىياڭى.

ئەف رېكخراوه و سەرجەم رېكخراوین وەك وى، فایلین جودا جودا بۇ ھەر دەولەتەكى ژ دەولەتىن دونيايى قەكرينىھ و لىزنهكا سەربەخۇ سەرپەرشتىيا ھەر ئىك ژ وان فایلان دكەت و پرانيا بەرپرسىن فایلان نابىن خەلکى وان وەلاتان بن، ھەتا بىللايەنى تىدا ب تەمامى بھىتە پاراستن.

راھىنان

- ئەو رېكخراوین نىش دەولەتى ئەۋىن دشىن دەستى وان دپاراستنا مافىن مرۆڤى داھەبىت كىشكىن؟
- ئەرى رېكخراوین مافى مرۆڤى چەكى ب كاردئىن بۇ رېگرتنان ل پىشىلكارىيەن مافى مرۆڤى؟
- رېكخراوین حکومى و دەقەرى ب ج رېك دشىن خۇ بسىھېين و جەھى باوھريا ھافوھلەتىيەن وەلاتى خۆبن؟
- ج رېكخراوهدا دى يانىش دەولەتى تە گوھ لى بۇويە ب كورتى بەحسى وى بۇ ھەۋالىيەن خۇ يىن خۆيىندكار بکە.

ژی‌دەر

- ١ - جارناما جىهانا يا مافىن مروقى.
- ٢ - اللجنة الدولية للصليب الاحمر / الملحقات ((الپروتوكولان)) الاضافيان الى اتفاقيات جنيف العقود في ١٢ آب / ١٩٤٩ / جنيف - ١٩٧٧ .
- ٣ - حقوقنا مجموعة انشطة و تدريبات/ منظمة العفو الدولية المجموعات الفلسطينية.
- ٤ - الشريعة الدولية لحقوق الانسان صادرة عن مركز حقوق الانسان في الامم المتحدة في جنيف مايس ١٩٤٥ ترجمة الى اللغة الكوردية من النص العربي المعتمد لدى الامم المتحدة. نشر في كوردستان في حزيران/ ٢٠٠٠ الجهة المنفذة للمشروع: (American society For Kurds-ASK)
الجهة المولدة: (The National Endowment For Democracy - NED)
اسم المطبعة: مطبعة التربية - أربيل
- ٥ - سەرتايەك بۆ تىگەيشتنى ھەلبزادەن/ محمدە خۆرشید توفيق - ھەولىر ٢٠٠٣ .
- ٦ - ((دەنگى مروف)) گوڤارەکا وەرزىيە يا رىيخرابا مافى مروقى يە ل كوردىستانى ژمارە ٤ ئى زەستاناندا ٢٠٠٣ / ٢٠٠٤ .
- ٧ - اللاجئين حقوق: منظمة العفو الدولية ((ئەمنىستى ئىينتەرناشنال)).
- ٨ - دەستپەيك بۆ: مافەكانى مروف له كوردستان - عيراق د. صلاح محمد عزيز.

